

Sovětskost v běloruské identitární matici

Liudmila VOLAKHAVA

Sovietness in the Belarusian Identity Matrix

Abstract: The article focuses on the Belarusian pre-Soviet collective consciousness providing a closer look at the Sovietization overall dynamics and final outcome, i.e. its identitarian output. The analysis will thus not limit itself to an overview of the (Belarusian) Soviet consciousness' core signifiers, its largely discussed inner dualism as the key factor of its decay, but will also track its socio-political and cultural ramifications during perestroika. Given collective memory's relative autonomy, the highly ideologized Soviet framework persists in the former homo sovieticus' identity code, albeit in a latent form. This especially holds true in Belarus where nation-building was determined by a variety of specific conditions. After the launch of perestroika, the BSSR, unlike most of the Soviet republics, remained highly resistant to change. For the majority of ordinary Belarusians, the overall potential of the Soviet system, was not fully exhausted, which inevitably imperiled the democratic transition of the early 1990s and impeded the expansion of ethno-cultural nationalism. Elucidating Sovietness' unique anatomy and its consolidation in the Belarusian context will thus contribute to an adequate interpretation of the post-Soviet nation formation.

Key Words: Sovietness, Soviet identity, Belarus, nation-building, collective consciousness

Úvod

Přiblížení specifické povahy sovětskosti a jejího formování v rámci běloruského společenství nepochybně přispěje k adekvátní interpretaci procesů budování národa a státnosti, zachycení hlubinných příčin selhání demokratického přechodu a etnonacionalistického hnutí po zániku sovětského „impéria“, zdrojů stability jednak autoritářského režimu prezidenta Lukašenka, jednak ruskosti a s ní souvisejících hodnot v identifikačním poli a národní kultuře. V současné akademické debatě prolínající se i do alternativního politického a intelektuálního diskursu – převážně etnosymbolické či etnokulturní orientace v národně obrozeneckém duchu – se zakořenila teze o sovětské minulosti coby nejmarkantnější překážky pro dokončení běloruské národogeneze a dlouho očekávaného začlenění se do „rodiny“ evropských národů, jelikož se po rozpadu SSSR vše „sovětské“ automaticky proměnilo v „ruské“, čímž se mj. zpochybňuje existence ostatních postsovětských národních identit (Pershai, 2006, s. 624). Autorka se v předkládané stati pokouší o rozbor fenoménu sovětskosti coby modelu, procesu a finálního výsledku v kontextu formování běloruské státnosti v rámci SSSR¹, tedy si klade za cíl přiblížit stav kolektivní identity běloruského obyvatelstva v rámci sovětizace a složitý proces vzájemného překrývání jednotlivých identifikačních vrstev v daném sociokulturním prostoru. Autorka, plně si uvědomujíc interdisciplinární přesah zkoumané problematiky, se soustřeďuje na kvalitativně nejvýznamnější „stavy“ sovětskosti s důrazem na sociálně-politologický aspekt.

Postupem času se Bělorusové poněkud neoprávněně stali objektem aktivní stereotypizace, jejímž vyvrcholením bylo prohlášení postkomunistických Bělorusů za „denacionalizovaný národ“ (srov. Marples, 1999), včetně běžně akceptovatelného operování s tímto pojmem v odborném a mediálním diskursu. Zmíněné terminologické klišé², jež se úspěšně včlenilo do politického jazykového úzu, nahlíží na moderní běloruský národ optikou předchozího ideologického profilu, klade důraz na jeho slovanský původ, mýtus „mladšího bratra“, resp. větve trojjediného slovanského národa, věčně vykořisťovaného, utlačovaného a usilujícího o znovusjednocení se „starším bratrem“ – Ruskem.

Nastíněné ideologické kódy nezanikly a stále přetrvávají (srov. Kravcov, 2012), na základě čehož se v „proběloruské“ komunitě deklaruje nezbytnost účinné desovětizace paralelně s aktivní bělorusizací celé postsovětské společnosti, s cílem nahradit předchozí identitu novou, národní dle obsahu a formy, a eliminovat prvky ruskosti ze stávajícího identitárního modelu. Systémové řešení daného problému nabízí běloruský filozof V. Mackevič dle schématu „desovětizace“ – „bělorusizace“ – „europeizace“ (strategický cíl), přičemž jednotlivé fáze lze vykládat jednak jako etapy transformačního procesu, jednak jako nezávislé mentální formy neboli vztah ke kulturní, sociální, ekonomické a politické realitě (srov. Mackevič, 2013). Na opačné straně názorového spektra se objevují poněkud odlišné přístupy k vymezení sovětského období: běloruský národ – nejsovětizovanější, resp. nejbližší sovětskému ideálnímu modelu – se stal obětí perestrojky, zničivší „velkou říši“ (Čerňavskaja, 2010, 2011, s. 74).

1. Sovětskost postsovětskou optikou

V předchozí pasáži naznačená interpretační pluralita se jeví být imanentní charakteristikou postsovětské historiografie a předmětem emotivních odborných diskusí ve zkoumaném sociokulturním prostředí. Současně se dvěma dominantními výkladovými trendy reflektujícími diametrálně odlišné³ postoje k sovětské etapě, pro něž se vžilo označení první a druhé vlny zamyšlení se nad sovětským dědictvím, se v analytické sféře postupně konsoliduje modernizační teorií inspirovaný přístup, který v sovětské epoše shledává jednu ze subcivilizací ruských dějin, tedy svébytnou variantu přechodu k moderní společnosti (srov. Trofimov, 2012). Pozoruhodné je v této souvislosti vymezení komunistického modelu jako produktu bezprecedentní civilizační „mutace“, vyústivší ve zrod civilizace nového typu, jež se zakládala nikoli na náboženské bázi, nýbrž čerpala z vědeckého poznání, a paralelně s budováním industriální společnosti připravila základ pro postindustriální společnost (srov. Lazarevič, 2001). Signifikantním se v daném kontextu jeví fakt, že podle četných průzkumů veřejného mínění jsou nejpozitivnější vzpomínky značného podílu občanů suverénního Běloruska

spojovány se sovětskými časy (srov. Krjat-Kirilenko, 2012), kdy se běloruskému společenství podařilo najít sebe sama, resp. své místo v rámci sovětské civilizace (Savchenko, 2009, s. 144).

Stále častěji se v reakci na výše nastíněnou alternativní vlnu postsovětské historiografie ozývají kritické ohlasy na rezolutní pokusy prohlásit celé sovětské období za „chybu dějin“, či ke krachu odsouzenou, neperspektivní civilizaci (Smolin, 2006, s. 22). Urgentním úkolem, s nímž se musí vypořádat badatelé věnující se běloruské otázce, zůstává porozumění a přesnější vymezení původu sovětskosti, coby podmínky vývoje běloruského národa a státu (srov. Kaspe-Kaspe, 2006). V posledních letech byl zaregistrován stoupající zájem o hlubší proniknutí do podstaty daného jevu, neboť se sovětská společnost, zejména její strukturální rozměr, prezentuje jako předpoklad a stavební materiál aktuálního vývoje, ačkoliv současný výzkum stále disponuje velice skromnou teoretickou platformou pro objektivní rozbor společnosti sovětského typu (Kozlova, 2005, s. 472). Podle řady expertů moderní sovětská studia, speciálně západní provenience, nabývají nekompromisní a jednostranně antikomunistickou intonaci v hodnocení sovětské periody (srov. Levin, 2008; Bírov, 2013). Analogicky uvažuje i ruský politolog S. Kurginjan upozorňující na to, že se v případě sovětské éry potýkáme s klíčovým obdobím, jehož ignorování v nástupnických zemích není z principu možné, ani žádoucí, z důvodu úzkého prolínání sovětské mentální formace s budováním kolektivních identit napříč postsovětskými státy, a to bez ohledu na jejich zahraničně politický, resp. civilizační kurz (Regnum.ru, 2013). Tudíž nelze popřít, že sociopolitické obrysy nově vznikajících státních jednotek budou v daném regionu rýsovány a upravovány na základě onoho solidního fundamentu minulosti.

Sovětskost – pojímaná jako obsahově a strukturně svébytná subjektivní realita – je imanentně spjata s bezprostředním nositelem a zároveň zdrojem tohoto schématu, tj. společenstvím lidí sjednoceným, vyjádřeno odpovídající (ideologicky zabarvenou) terminologií, do tzv. socialistického kolektivu – sovětského národa – s cílem vybudovat beztřídní společnost. Role demiurga v tomto ryze mesianistickém modelu náležela sovětské ideokratické státnosti, jež v 70. a 80. letech

minulého století odpovídala statusu supervelmoci a ztělesňovala de facto nový civilizační typ konstituovaný na mnohonárodnostním základě.

2. Teoretická východiska

Za nejvhodnější nástroje pro rekonstrukci sovětskosti považujeme aplikaci tzv. sociologické představivosti⁴, antroposocietálního a civilizačního přístupu coby vhodného konceptuálního aparátu pro zachycení zkoumaného jevu. Sovětskost se zde postuluje jako

- 1) *ideologický konstrukt* odpovídající logice marxistického modernizačního projektu;
- 2) *proces identifikace* s etickou a institucionální náplní sovětského společenského modelu;
- 3) *výsledek zapojení (inkluze)* subjektů do dané identitární matrice.⁵

Hlavním teoretikem zaslouživším se o rozvíjení konceptu sociální představivosti je sociolog C. W. Mills, který se ve svém díle „Sociologická imaginace“ pokusil o vykořenění přesvědčení o autonomním působení makro- a mikrodimenze. Optikou autorova uvažování sociologická imaginace poskytuje badateli schopnost identifikovat kontaktní zóny mezi cyklem dějin a individuálními příběhy členů společnosti, umožňuje vícespektrální pozorování a odhalení nití proplétajících širší a užší rozměry sociální reality, vyčlenění konkrétních významů na základě osobní zkušenosti a skrze umístění se v dobovém kontextu (srov. Mills, 1959). Jinak formulováno: sociologická představivost zprostředkovává uvědomování si vazeb mezi jednotlivými událostmi společenského života, včetně strukturních, kulturních a historických předpokladů (Sztompka, 2012, s. 48).

Na tomto místě se krátce zmíním o antroposocietálním přístupu sociologa N. Lapina, jenž ve svém výzkumu rozšiřuje klasické sociokulturní pojetí společnosti coby jednoty kulturního a sociálního prvku, permanentně vytvářených a modifikovaných činností jednotlivce (M. Weber, T. Parsons, P. Sorokin), v důsledku čehož se zakotvuje nedílná triáda individuum-společnost-kultura (srov. Sorokin, 1947).

V přímé návaznosti na úvahu o vzájemném pronikání kultury a společnosti jako dvou rovnocenných složek, s odkazem na výše nastíněný triádní ráz sociálního systému, Lapin artikuluje tzv. antroposocietální přístup – moderní variantu sociokulturní tradice (srov. Lapin, 2006). Společnost je takto analyzována jako antroposocietální systém reprezentující organický celek, který zahrnuje tři neoddělitelně spjaté komponenty, jmenovitě interagující jedince, kulturu a sociálnost (srov. Lapin, 2006). Z pěti autorových klíčových bodů lze za nejproduktivnější označit princip neúplné antroposocietální shody, jehož přínos spatřujeme v tezi, že ne vždy dochází k absolutní korelaci mezi společenským kánonem a jedincem. Zjednodušeně řečeno, zvnějšku prosazovaný konstrukt nemusí být cílovou entitou akceptován rovnoměrně, nýbrž fragmentárně, neboť se individuum, prizmatem antroposocietálního přístupu, profiluje jako soubor jen některých, tj. ne všech, společenských vztahů a v rámci svého působení může generovat v dané společnosti dosud neexistující sociální vazby (srov. Lapin, 2006).

Zmapování rozsahu přítomnosti sovětskosti v širokém teritoriálním a kulturním prostoru, jehož součástí je i dnešní Bělorusko, prospěje i zapojení civilizačního přístupu. Stěžejní premisou je proto uznání Sovětského svazu za svébytnou civilizaci, globální mocenské centrum konsolidované v rámci bipolárního světového uspořádání. Kromě toho politický a sociokulturní reliéf běloruského společenství podstoupil opakované transformace pod vlivem polských a ruských kolonizačních zásahů: na spletitém historickém osudem vybroušené civilizační pohraničí se „nanášela“ sovětská „vrstva“, postupně se aplikovaly sovětské existenční standardy a ukotvovala institucionalizovaná varianta nového společenského formátu. Jisté kontroverze spojené s daným metodologickým postupem, konkrétně skutečnost, že civilizační přístup dlouhodobě zůstává terčem intenzivních odborných debat (P. Sorokin, D. Wilkinson, M. Hall, P. Jackson, S. Eisenstadt, S. Huntington, O. Spengler, A. Toynbee a další), jsou pochopitelné. Nicméně ani mezi jeho nejvehementnější kritiky se nepochybně jeho přínos či oprávněnost, byť bližší specifikování a definice⁶ kategorie „civilizace“, spolu s kritérii jejího vyčlenění, nejsou předmětem všeobecného konsensu.

3. Civilizační profil sovětskosti

Sovětská civilizace s její specifickou imperiální povahou se razantně lišila od předcházejících historických formací dle celé řady indikátorů. Za prvé, obsahová náplň sovětskosti nepramenila z náboženství, nýbrž z radikálního ateismu těsně propojeného s vědeckým poznáním, plošnou alfabetizací a prosazením povinné školní docházky. Kromě toho lze formálně souhlasit s tvrzením o inkluzivním, nikoli výhradně etnickém, charakteru sovětské civilizace, jenž byl determinován striktně vědeckou orientací daného útvaru (srov. Lazarevič, 2001). Podle některých autorů se ze socialistické společnosti, jež se oficiálně přihlásila k ateismu, nepodařilo zcela vykořenit pravoslavnou církev (a křesťanským učením obecně) živěné pilíře tradiční ruské duchovnosti – lásku k bližnímu a vlasti, čestnost, upřednostňování společného před individuálním, zodpovědnost za své okolí, touhu po morálním sebezdokonalení a spravedlnosti (srov. Birov, 2013). Je zřejmé, že se duchovní bytí daného ateistického společenství částečně odehrávalo v mezích křesťanské etiky, byť v poněkud atypické a instrumentálně upravené podobě, nahrazujíc víru v klasickém pojetí vírou v socialistické ideály, čímž splňovalo kritéria tzv. politického náboženství.⁷ Mezitím se pravoslavi v tomto revolučně modifikovaném kontextu uchovávalo ve formě svébytného nenáboženského vnímání světa (srov. Žarkova, 2011), které se postupně spojovalo s ateistickým světonázorem v „pasivní“, tedy externě neaktualizované podobě. Později se onen zlomek chronotopu⁸ stal platformou pro konsolidaci postsovětského prostoru, včetně běloruského národa potýkajícího se s krizí sovětské identity.

Za druhé, formální konceptuální odpoutanosti sovětskosti od etnonárodního jádra ve srovnání s Ruskou říší, jež byla bezprostředně vázána na ruskou etnickou skupinu, díky čemuž se prezentovala jako mnohonárodnostní makrospolečenství vybudované etnicky a sociálně heterogenní skupinou profesionálních revolucionářů – členů bolševické strany. V této souvislosti lze hovořit o ideokratickém, nikoli etnickém, základu sovětské civilizace. Kromě toho se v daném případě jedná o historicky první komunistickou ideokracii usilující o ideologicky podmíněnou expanzi svého hodnotového systému ve světovém

měřítka, mj. prostřednictvím explicitního vymezení kolektivního nepřítel a sociální modernizace v souladu s marxistickými postuláty. Sovětská civilizace se profilovala jako kolektivistická entita implikující totální potlačení všech partikulárních zájmů, s výjimkou politického centra ztělesněného nejvyšším komunistickým vedením. Neoddiskutovatelná loajalita jednotlivce vůči širší skupině, nejasné hranice mezi kategoriemi „soukromé“ a „veřejné“, „moje“ a „naše“, přísně nastavená hierarchie zájmů a priorit se staly nezbytnou součástí sovětského systému (Sokolov, 2003, s. 347). V rámci našeho pojednání je sovětská civilizační identita⁸ interpretována jako (individuální) uvědomování si náležitosti k makrosociálnímu a nadetnickému celku na základě ztotožnění se s kulturním paradigmatem, souborem hodnot, sociálních institutů a vztahů skrze syntézu jejich klíčových prvků (srov. Pantin, 2008). Prizmatem tohoto nadetnického imaginárního a afektivního společenství byla homogenita a konzistentnost jeho identitárního modelu diktována pozicí a uznáním SSSR na mezinárodní scéně, vymezováním se vůči ostatním makrosociálním formacím, v důsledku čehož došlo k zakódování dichotomie Východ-Západ coby ontologické reality a axiologického střetu.

4. Běloruská sovětskost, aneb sovětskost v běloruskosti

Latentní boj o tato území dle linie Východ-Západ, doprovázený intenzivním prosazováním ryze polské vize běloruskosti coby vůdčí antagonistické alternativy „ruskému“, potažmo sovětskému projektu, pokračoval i v období bolševizace až do roku 1939. Tento vývoj nevyhnutelně implikoval přerušování historické kontinuity, „vyřazení“ z kolektivního vědomí ustáleného hodnotového rámce a jeho nahrazení novými orientačními body, jejichž původ lze spatřit mimo stávající sociokulturní „terén“. V reakci na teritoriálně-politické změny a nedostatečně pevnou bázi politické sebereflexe (počínaje ztrátou státnosti) u místní populace, jsou stále více pozorovatelné uzavřenost, sebeizolace, introverze, apatie, upřednostňování lokální identity – „tutejšasci“. Ta byla formou sebezáchovy, resp. úniku z chaosu rozsáhlých sociálních otřesů. Předpokládala výrazný sociální konformismus, který

nepřispíval k vypěstování kolektivní solidarity či sjednocení okolo národní ideje. Kromě toho „tutejšasc“ odrážela hlubinnou roztržštěnost napříč sociálními vrstvami jak dle místa jejího výskytu či zájmů, tak i z hlediska duchovního profilu. Konstituovala se okolo rodného kraje, jež místní rolnictvo vnímalo jako jedinou vlast, což je typickou vlastností tradičních zemědělských společností (Polonsky, 1972, s. 38). Popsaný identitární formát – historicky a regionálně podmíněná autochtonnost (Ševcov, 2005, s. 20) – až do začátku 50. let 20. století neztratil svou vedoucí úlohu oproti politickým, kulturním a jazykovým prvkům. Sem patří i slabá pozice národně smýšlející elity a její opožděné iniciování politické a ideové agitace v podmínkách neustále tlačících k volbě mezi dvěma vývojovými cestami, resp. kulturními typy (Abdziralovič, 1993, s. 14). V tom lze zachytit specifitu národní ideje artikulované pouze počátkem 20. století na rusko-polské civilizační křižovatce, jakožto projev nedokončeného či neúplného „vstřebání“ oběma póly (Šimov, 2011, s. 30).

Pokusím-li se o předběžné shrnutí, kulturní „habitat“ běloruského společenství neposkytoval větší prostor pro konsolidaci viditelné etnické platformy, neboť se mezi faktory negativně ovlivňující národní vývoj objevily: mnohonárodnostní skladba dané oblasti, její labilní politický status ve smyslu měnící se státní příslušnosti, distancování se od „slavné“ minulosti tradičně asociované s Velkoknížectvím litevským, téměř nepřekonatelná „propast“ mezi nižší a vyšší sociální vrstvou a z toho plynoucí markantní mentální „mezera“ v národním narativu, jazyková a náboženská pestrost. „Běloruskost“ se nicméně podařilo vyhnout se radikální denacionalizaci, mj. díky konkurenčnímu boji mezi polským a ruským kolonizačním scénářem (což umožňovalo vyvarovat se plošné asimilaci ve stínu „tutejšasci“) a pozoruhodné flexibilitě v běžném životě.⁹ Běloruské společenství, především rolnictvo, si zakódovalo do kolektivní paměti originální hodnotovou soustavu, jež zásluhou předáků běloruského obrozeneckého hnutí z konce 19. a počátku 20. století (národně smýšlejících etnografů, lingvistů, spisovatelů a umělců vyvracejících „západoruské“ postuláty a tvořících autentickou národně-duchovní platformu) zažívala své druhé zrození. Největší úsilí běloruských „obrozenců“ bylo namířeno na zajištění práva na

sebeurčení a uznání Bělorusů coby nezávislého národa v mezích jejich etnických hranic (Bič, 1993, s. 15).

Na úkor povznešenému národnímu zájmu, v 1. sv. válkou postižené běloruské národní mentalitě, dominoval sociální aspekt: bolševické heslo „továrny dělníkům, půdu rolníkům!“ se zdálo být bližším a srozumitelnějším. Dodejme i nevyhraněnost běloruskojazyčné tradice (jež optikou tzv. vysoké kultury nebyla schopna konkurovat „mohutné“ rusofonní doméně) a „zlomky“ západoruských tendencí (Šimov, 2011, s. 30). Daný fakt usnadnil hluboké ponoření se do „sovětsko-ruského“ civilizačního kontextu, přispěl k zahlazení existujících „ostrých hran“, k vyvarování se závažnější krize identity (z důvodu její efemérnosti) a tvrdého odporu vůči východnímu hodnotovému expansionismu. Je zřejmé, že právě proto hlavním pilířem národního konceptu tzv. nových nacionalistů, tj. národně se profilujících politických sil, zaslouživších se o znovuoživení obrozeneckého diskursu na konci 80. a začátku 90. let minulého století, se stalo rázné odpoutání se od sovětského dědictví ve prospěch historického etnokulturního modelu a uznání národního statusu, morální legitimacy a plnohodnotnosti běloruského společenství z předsovětské epochy (Bekus, 2010, s. 81).

Již před zahájením sovětiizační etapy se v běloruském etnokulturním prostoru vyhranil určitý archetyp jeho příslušníků, mezi jejichž typické rysy patřily lokálně-regionální identita, užší pojetí vlasti soustřeďující se okolo rodného kraje a domácnosti; umírněná inklinace ke kolektivismu, tedy nižší míra zapojení do skupinových interakcí oproti ruskému (rolnickému) obyvatelstvu; „opatrnější“ religiozita diktovaná spíše rituální nezbytností (měnící se náboženská struktura běloruského území)¹⁰; konzervatismus, nedůvěřivost vůči novému a cizímu, převaha konformního způsobu uvažování; a zároveň i patrná tolerance, pohostinnost, dobromyslnost, trpělivost a pracovitost. A. Taras poukazuje na to, že doba carismu v místním obyvatelstvu vypěstovala pokoru a úctu k autoritě a krajní racionální adaptabilitu coby mechanismus sebezáchrany (Taras, 2010, s. 175; Ševcov, 2005). V naší deskripci předsovětské běloruské identitární reality nesmí chybět primát sociálního faktoru v mnoha ohledech zastíňujícího politickou oblast, fungování hlavně v rámci východního (rusko-pravoslavného) civilizačního

paradigmatu s uchováváním elementů západokřesťanské minulosti a syntéza toho pozitivního z obou pólů. Dále binární konstrukce identity reflektující souběžné působení dvou modelů: aktuálního „oficiálního“, tj. kolonizačního, projektu – jehož hlavním příjemcem byla elita – a „tutejšasci“¹¹ praktikované na běloruském venkově. Ten se, optikou některých etnografů, stal „kolébkou“ a symbolem národní tradice, nositelem běloruského jazyka coby kulturního odznaku, přes radikální polonizaci a rusifikaci (Pičeta, 1991, s. 21–22). Danou antroposocietální „kostru“ tudíž lze označit za vhodnou platformu pro komunistické ideje spravedlnosti, proletářského internacionalismu a řešení národní otázky v souladu s marxisticko-leninskou doktrínou.

Současný odborný diskurs sovětskosti nepochybně disponuje více rozměry jak metodologicky, tak konceptuálně či obsahově. V předkládané stati se opíráme o tři převládající trendy nahlížení na tento fenomén, a to optikou totalitární¹² politické a ideologické praxe v návaznosti na jí generovanou subjektivitu; makrosociální, nadetnické politické (civic) identity neoddělitelně spjaté se sovětským národem coby historickým společenstvím; produktu sovětského způsobu života v antroposocietální dimenzi. Pro účely našeho pojednání pojímáme homo sovieticus nejen jako pouhý objekt státního ideologického inženýrství skrze vnucování komunistické hodnotové soustavy (internationalismus, kolektivismus, ateismus, socialismus apod.), ale z hlediska jeho sociokulturní dominanty inspirované touhou po autonomii, seberealizaci a osobní svobodě, individualitě uvnitř a vně pracovního prostředí (Popov, 2004, s. 130). V tomto pojetí se sovětskost prezentuje jako modernistický projekt, jehož účastníky jsou ve stejné míře mocenská struktura a členové sovětské společnosti. Kromě toho je nutno uvést, že se sovětská společnost dala považovat za mýtus a ideologický konstrukt disponující symbolickým bytím, ačkoliv byla tvořena více sociálními úrovněmi, resp. realitami existujícími v odlišném časovém, historickém a teritoriálně lokalizovaném prostoru, přičemž v každém regionu formování oné jednotné makrosociální identity mělo svoji specifitu (Višněvskij, 1998, s. 288).

Zahájení sovětizace běloruského národa bylo poznamenáno územně-politickou nestabilitou, opakovaně přerušovaným kulturně-jazykovým

vývojem, vyústivším v zakotvení kontextuální, resp. posouvající se identity (Pershai, 2006, s. 631), což v konečném důsledku vedlo k hodnotové diferenciaci duchovního dědictví každou následující generací. Lze tvrdit, že ponoření se Bělorusů do sovětského identifikačního proudu bylo ryze nerovnoměrným, jak časově, tak obsahově. Jenom v letech 1917–1939, v intenci boje proti západní intervenci a polské přítomnosti, bolševická vláda opakovaně měnila konfiguraci běloruského státního útvaru, díky čemuž se i katolické obyvatelstvo začalo postupně zapojovat do „rusko-sovětského imperiálního pole“ (Šimov, 2011, s. 30). Připomeňme, že už závěry sovětsko-polské války (1919–1920), jež se promítly do teritoriální kompozice, oživily otázku národní jednoty a identity: Polsku vrácená běloruská území (Kresy Wschodnie) byla vystavěna intenzivní nacionalizaci.¹³ Ke sjednocení Bělorusů došlo v září roku 1939 na základě tajného dodatku paktu mezi nacistickým Německem a Sovětským svazem (pakt Ribbentrop-Molotov). Nicméně geopoliticky podmíněnou častou změnou státní příslušnosti běloruské entity a s tím souvisejícího souboru atributů (úřední jazyk, dominantní náboženství, kulturní modality) se u místních obyvatel vypěstovala určitá imunita vůči změně jako takové (Čerňavskaja, 2010, s. 451).

4.1 Zahájení sovětizace: iluze druhého „Zlatého věku“

Obecně platí, že institucionalizace sovětské moci na běloruském území měla nesmírně kontroverzní charakter a realizovala se dle principu třídního boje: novou vládní garniturou byla bělorusizace razantně sankcionována, rozsáhlou represivní vlnou proti etnicky běloruské inteligenci v 30.–40. letech se eliminovaly zárodky formalizované národní autenticity, docházelo k rusifikaci. Danými okolnostmi lze do velké míry vysvětlit již první sovětiizační fázi doprovázející vypořádání se s „buržoazními a třídními elementy“, násilnou kolektivizaci a ateizaci (Taras, 2010, s. 327–335). Poněkud paradoxním se zde jeví fakt, že právě v tomto stadiu lze zaznamenat pozoruhodný nárůst a šíření nacionalistických citů ve všech sférách běloruské společnosti, k jehož jistému povzbuzení posloužilo oficiální vyhlášení politiky korenizace¹⁴ v roce 1923. Ta se projevovala zejména jako proces rozvoje a formalizace národních jazyků, etnické kulturní produkce a hlavních ukazatelů

národní identity a zapojením místních kádrů¹⁵ do stranických struktur. Vůdčím motivem zůstávala konzistentní sovětizace, mající za cíl minimalizaci potenciálu lokálních ohnisek nacionalismu, ztlumení tzv. ruského šovinismu, zajištění politického monopolu komunistického vedení a vypěstování jednotného socialistického kulturního formátu (blízkého a srozumitelného pro všechna etnická a národnostní uskupení sovětského soustátí) uchováajícího výraznou národní formu (Stalin, 1946, s. 69).

Sovětská národnostní politika¹⁶ se nevyznačovala celistvostí, ovšem pohybovala se v mantinelech oficiální doktríny¹⁷ usilující o sblížení a konečné splnutí všech v sovětský národ. K tomu měly přispět i migrace a urbanizace (stimulované rozsáhlou industrializací) a latentní asimilace politických a kulturních elit. Pravdou ovšem zůstává, že se příznačným pro sovětský mnohonárodnostní útvar stalo vypořádání se s nebezpečím narůstajícího nacionalismu cestou systematické podpory etnicky pojatého vědomí minoritních národnostních skupin. V odborné diskusi se pro popis sovětského řešení národnostní otázky vžila definice „impérium afirmativní akce“¹⁸ (srov. Suny–Martin, 2001), která dobře vystihuje onu bezprecedentní podporu (neruských) národnostních menšin skrze zřízení komplexní etnoteritoriální pyramidy. V návaznosti na Hrochův koncept národního obrození menších národů, T. Martin zdůrazňuje, že mnohonárodnostní povaha sovětského konstruktů nemusí být striktně vykládána jako zásadní překážka pro pokračování narodotvorného příběhu těchto entit. A to z toho důvodu, že se sovětský stát nejen ujal řízení všech tří fází vývoje národního hnutí (tedy artikulace národní kultury, formování národních elit a propagace národního vědomí), ale posunul se do dalšího stadia – fáze D, tj. nastolení nového oficiálního jazyka a dosazení nové elity, v důsledku čehož se komunisté vyzdvihli do popředí minoritního nacionalismu (Suny–Martin, 2001, s. 76). Národnostní mapa Sovětského svazu byla proto kontinuálně dotvářena, konstruována a upravována státem, kvůli čemuž sovětské impérium stále více připomínalo inkubátor pro národy (Suny, 1993, s. 87).

Běloruská varianta korenizace (bělorusizace) implikovala aktivní jazykovou obnovu, konkrétně kodifikaci moderní běloruštiny, odborného

lexikonu, rehabilitaci literárního a etnokulturního odkazu, což sehrálo významnou roli v překonání „tutejšasci“, ovládnuvší mentalitu venkovské populace. Zároveň s tím postupně docházelo k akceptování představy o sociální jednotě, i když se v době spuštění bělorusizace národní identita pohybovala v pozadí její etnické verze, kdežto použití běloruštiny se považovalo za definiční znak sociálního původu, nikoli rys národního vědomí (Markava, 2012, s. 173). Obecně platí, že v předsovětském období běloruská národní konsolidace znatelně zaostávala za celoevropským průměrem mj. i kvůli absenci tradic institucionalizovaného laického vzdělávacího systému v mateřském jazyce (Šybieka-Sahanovič, 2006, s. 108–109) a trhu periodických vydání (Snyder, 2003, s. 43–44). Za vytvoření stabilního víceetapového vzdělávacího systému vděčí Bělorusové odborné obci okolo Inbělkultu,¹⁹ díky níž se bělorusistika stala nástrojem propagace a zároveň konsolidace běloruské národní ideje. Vzdělávací systém minimálně v prvotní fázi úspěšně eliminoval analfabetismus v periferních oblastech a tím přispěl k vypěstování nové generace vzdělaných občanů. Leitmotivem jejího širokospektrálního působení se stalo zdůrazňování svébytnosti běloruského společenství, autentického způsobu života (obsahově národního, ale socialistického dle formy), v kombinaci s postupnou občanskou identifikací. Díky tomu se dotvářel svérázný archetyp Bělorusa a pokračovalo sjednocování běloruských zemí pod hlavičkou BSSR (Sluka, 2008, s. 191). Počáteční fáze běloruské sovětské státnosti nabízela poměrně optimistický výhled do budoucnosti běloruského národního projektu, neboť až do roku 1929 skoro nic nebránilo dosažení cílů deklarovaných běloruskými obrozenci (Kazakevič-Kazakevič, 2006, s. 25). Nicméně i přes zpřístupnění vzdělání v rodném jazyce předpokládal silně ideologizovaný studijní program absolutní věrnost komunistickým ideálům napříč vzdělávací kastrou. Konkrétně pedagogickou obcí, neboť jakékoliv náznaky „nespolehlivosti“ se tvrdě trestaly.

Rozbor inovací iniciovaných bolševickou vládou během bělorusizačního období indikuje, že se tehdejší běloruská společnost a její etnická komponenta blížila konceptu občanského národa opírajícího se o ztožnění se s jeho politickou formou, tj. suverénním národním státem (Markava, 2012, s. 174). Politika sloučení jazyků a kultur sovětských

národů de facto avizovala pozastavení bělorusizace původně vykládané jako nástroj boje proti reziduálním polským vlivům (Taras, 2010, s. 301–327). Dramatický politický kontext zřejmě nepřál rozkvétajícímu národnímu jazyku a ožívající kultuře: po onom krátkodobém vzestupu následovala vlna represí proti „buržoazním nacionalistům“¹⁹, což eskalovalo v likvidaci²⁰ téměř celé generace politicky angažované inteligence a záhy odstartovalo tvrdou rusifikaci ryze asimilačního a ideologického rázu (sovětizaci). Ve své odpovědi na složitou otázku, proč se Stalinovo „tažení“ proti kulturně-lingvistické platformě Bělorusů ukázalo být natolik katastrofické, se lídr běloruského nacionalistického hnutí „Běloruská národní fronta“ Z. Pazňak pozastavuje u dvou klíčových aspektů, jež dle jeho názoru definitivně určily osud běloruského národního vědomí a státnosti: u latentní genocidy běloruského etnika a deformace mateřského jazyka (Pazňak, 2009, s. 161). Zde je nutno upřesnit, že se praxe evokovaná pojmem „genocida“ vzdalovala od oficiální sovětské politiky, jelikož masové represe a priori neměly explicitně etnickou povahu: na daný případ se jako nejvhodnější jeví nahlížet optikou mýtu třídního boje, jelikož se apelovalo na vykořenění imaginárních, nikoli reálně existujících třídních nepřátel. V daném kontextu bylo paradoxní načasování onoho bezprecedentního teroru: jak uvádí H. Arendtová, k rozpoutání boje proti vnitřnímu nepříteli dochází v okamžiku, kdy je veškerá organizovaná vnitřní opozice potlačena. K tomu došlo v první polovině 30. let minulého století, což ostatně uznal i sám sovětský vůdce na XVII. stranickém sjezdu (Arendt, 1951, s. 30).

Orientace na revoluční destrukci²¹, znehodnocení lidského života coby nejvyšší hodnoty a ideová intolerance se staly integrální součástí sovětského procesu, usilujícího o identifikaci běloruského národa s novým uspořádáním. A to skrze vymezení se vůči „buržoazní“, kapitalistické společnosti – zdroji největšího zla. Právě třídní přístup přispíval ke stupňování sociální roztržitosti, nejednoty, vzniku dalších ohnisek napětí a fragmentaci dosavadní identitární platformy, čímž se zužoval rozsah sovětské, obzvláště po Říjnové revoluci²² a občanské válce. I když se v daném období intenzivně odvolávalo na princip třídní legitimacy a přísné členění společnosti, s odkazem na který se podařilo

zajistit sovětským občanům určitou sociální mobilitu, o krystalizaci obrysů uceleného vědomí sovětských lidí coby kvalitativně nové sociální formace se dá hovořit až ve 30. letech (Kerov, 2001, s. 270).

4.2 Obrat v boji proti „velkoruskému šovinismu“ a sovětský rusifikovaný patriotismus

Trajektorie národního obrození Bělorusů v bolševickém podání byla podrobena zásadním úpravám v zájmu politického centra, což rozhodně nekorespondovalo s deklarací lidového komisaře pro národnosti Stalina.²³ Pozdější sovětský vůdce deklaroval nepřípustnost jakéhokoli vměšování se do vnitřních záležitostí jednotlivých národů, jež by se mohlo promítnout do jejich kulturní a jazykové sféry, neboť pouze národ disponuje výhradním právem určení vlastního osudu (Stalin, 1951, s. 13, s. 310). Dodejme, že se sovětská rusifikace vyznačovala nikoli otevřeně etnicko-asimilační, nýbrž ryze pragmatickou orientací na sjednocení mezinárodních vztahů, jejímž posláním se jevilo být zefektivnění ideologického „pokrytí“ napříč společenským spektrem. V. S. Malachov, vedoucí odborný asistent Institutu filosofie Ruské akademie věd, poukazuje na to, že se v nastavení kulturní politiky komunistické strany skrýval velký paradox: značná část příslušníků ruského etnika ji vnímala jako důslednou denacionalizaci a diskriminaci Rusů vůči ostatním národům „říše“, zatímco neruské obyvatelstvo veškerá opatření dotýkající se národnostní domény interpretovalo jako agresivní rusifikaci (Malachov, 2001, s. 12). Charakteristická je v tomto ohledu i absence ruské komunistické strany, což odpovídalo celkovému duchu Stalinovy předválečné národnostní politiky, formálně prosazující rovnost a suverenitu všech etnických uskupení SSSR a nenávratnost systému výhod z předrevolučních dob (Stalin, 1951, s. 10, s. 125). Řada autorů věnujících se sovětské národnostní otázce zdůrazňuje skutečnost, že ruské etnikum zůstávalo v ústraní až do začátku 30. let, tedy bylo vyňato ze sovětské národnostně teritoriální „mapy“, přičemž běžně docházelo k potlačování etnického vědomí a zejména jeho autonomní manifestace vně komunisty „chráněný“ informační prostor (Castells, 2010, s. 37–46).

Reálná masová integrace Bělorusů do ruskojazyčné „nové minulosti“ se uskutečnila již v rámci SSSR: dynamická urbanizace a rozvoj

společného národohospodářského komplexu zaručily relativně rychlé a bezproblémové šíření celosvazových, resp. „imperiálních“ kulturních a jazykových standardů (Šimov, 2007, s. 4). Rusifikační tendence v rámci, sovětsizační strategie byla přitom poměrně rozporuplná: takto ještě v průběhu 30. let zárodky ruského nacionalismu – stejně jako nacionalisticky zabarvené pohnutky ostatních národů, tzv. lokální nacionalismus – byly nemilosrdně potlačovány coby přežitek „velkoruského šovinismu“.²⁴ Počínaje rokem 1934 se dá pozorovat posun od internacionalistického dogmatu směrem k nadnárodnímu „rusifikovanému“ patriotismu, explicitně zvýrazňujícímu ruské národní motivy (Suny, 2012, s. 27). Tato změna nebyla diktována revizí teoretické báze bolševismu, ale objektivní nutností, tj. Stalinovým uvědomováním si toho, že budování socialismu bez národního státu, jehož ústředním článkem bude ruský národ coby pramen autentické kultury, nemá velké šance na úspěch. Tudíž názorové a fyzické „vyšachování“ ortodoxně smýšlejících přívrženců staré leninské gardy v zájmu udržitelnosti a životaschopnosti sovětského státního „tělesa“ mělo – očima sovětského vůdce – své opodstatnění.

V konečném důsledku dochází k rehabilitaci ruskosti a zakotvení rovnítka mezi Ruskem a SSSR a schématu Rusko-SSSR – nové vlasti proletariátu založené na ruském jazyce a kultuře, věrnosti a úctě vůči společné (ruské) historii (Šimov, 2007, s. 4). Podle řady badatelů danou tendenci nejlépe vystihuje Stalinův přípitek pronesený u příležitosti oslavy vítězství sovětského národa ve Velké vlastenecké válce (1941–1945) konané dne 24. května 1945 v Kremlu, kde se poprvé akcentoval mimořádný význam ruského národa (v celosvazovém srovnání), který si z hlediska podílu na onom kolektivním triumfu může zcela oprávněně nárokovat status hlavní síly v Sovětském svazu, jelikož právě ruský národ se podle Stalina nejvíce zasloužil o porážku fašismu (srov. Duncan, 2000, s. 57; Něvežin, 2005; Suny, 2012, s. 28 a další). V tomto projevu se avizuje změna priorit a celkové přeprogramování sovětského etnonárodního pole s postulováním ruského národa jako prvního mezi rovnými: zakotvuje se titulární hierarchizace národů implikující institucionalizaci vertikálního vztahu mezi jednotlivými etnickými skupinami, v čemž se dá vysledovat jistá nedůvěra vůči ostatním národům, zúčastnivším se společného boje, a skrytý kurz na jejich potlačení.

V podmínkách totální stranicko-ideologické kontroly lze politiku národních elit titulárních republik, včetně BSSR (coby součástí trojlístku „bratrských“ národů vyšší úrovně, nahradivší rusko-pravoslavný koncept trojjediného národa), definovat jako vesměs konformní a ryze rituální vůči pravidlům internacionalistického, mnohonárodnostního a multikulturního „soužití“ na platformě ruskosti. Neutrální postoj, resp. setrvání mimo tento komunikační kulturně-jazykový kanál, byl možný pouze na bázi individuálního, nikoli skupinového rozhodnutí. Například demonstrativní odmítnutí výuky ruštiny či jejího běžného užívání při mezinárodních kontaktech se staly symbolem „etnické antisovětskosti“ v pobaltských zemích, na západní Ukrajině (Barbašin, 2013, s. 2) či v západních oblastech sovětského Běloruska s větším vlivem polského etnokulturního odkazu. Charakteristické je, že se dozvuky onoho zjevného etnonacionalismu nejhlasitěji projevíly v kádrové politice, umění a literatuře a historickém výzkumu. Za nejilustrativnější ukázkou může sloužit „vědecké“ opodstatnění výlučné role všeho ruského, zatímco se úspěchy ostatních národů netěšily tak masivní popularizací a glorifikací.

Sovětský výklad internacionalismu vystižně znázorňuje idea přátelství²⁵ národů opírající se o dominanci ruskosti: jak si správně všímá E. Birov, využití literárních odkazů na náboženské motivy, tradice a slavné epizody ruských dějin, kultivování ducha jednoty a vzájemné solidarity mezi národy, úcta k Moskvě coby srdci velké vlasti, doprovázelo a doplňovalo sovětskou národnostní politiku (srov. Birov, 2013). Kromě toho primát ruského jazyka byl ve veřejném diskursu sovětského vedení asociován s perspektivou budování komunistické společnosti, což vehementně prosazoval i N. Chruščev (Korjakov, 2002, s. 39–40). V této souvislosti není vůbec náhodné, že sovětská etapa běloruských dějin představovala nejhroživější zásah do běloruské jazykově-kulturní identifikace (Čerňavskaja, 2010, s. 80–81). Ačkoliv došlo k zavržení původní Leninovy představy o absolutní rovnosti všech národů a nepřípustnosti privilegovaného přístupu k žádnému z nich, artikulované v eseji „Třída pracujících a národnostní otázka“ (Lenin, 1976, s. 23, s. 149), praxe fungování víceetnického státního organismu sama o sobě vyžadovala jazykovou homogenitu. Tudíž se výše uvedené

Chruščevovo vyjádření razantně nedotklo národního cítění převážně většiny sovětských obyvatel, neboť reflektovalo panující stav a jejich každodenní jazykovou realitu, v níž se vedoucí úloha ruštiny prezentovala jako přirozený vývoj, přičemž se aureola sovětizace z této představy postupně vytrácela.

Převládajícím jazykem běloruských měst dlouhodobě zůstávala ruština, jež se tak stala atributem urbánního kontextu a zároveň symbolem prestiže pro nové přistěhovalce z venkovských částí země (srov. Černavskaja, 2011). Kromě toho podle analogie s poměry panujícími v Ruské říši, kdy část běloruského městského obyvatelstva, zejména pravoslavných věřících, považovala za ušlechtilější jazyk ruštinu a identifikovala se jako svébytný slovanský národ v rámci (své) ruské vlasti, jazyková unifikace sovětského formátu měla spíše pragmatický ráz. Jejím původním cílem nebylo zcela vymýtit národní autenticitu obyvatel SSSR, nýbrž harmonické „vysílání“ politiky centra (srov. Černavskaja, 2011). V případě sovětskosti a rusifikace se neoperuje s identickými či vzájemně zaměnitelnými kategoriemi, byť nelze popřít jejich kontextuální propojení. Sovětská modernizace v běloruském terénu otevřeně usilovala o vytvoření zcela nové institucionální kostry, nastolení kvalitativně odlišné formy společenských vazeb a normativní a hodnotové báze a modifikaci identitární platformy. V první řadě však o poskytnutí státní formy pro danou teritoriálně a politicky mobilní entitu, jež byla finalizována až po 2. světové válce.

Vznik národního běloruského státního útvaru v podobě BSSR měl příznivý dopad na upevnění svébytného běloruského vědomí, neboť poprvé v historii tato území získala status celistvého politicko-administrativního subjektu (Šimov, 2011, s. 31), i když jeho zrod byl determinován logikou tzv. demokratického centralismu, dávajícího do souladu unitární projekt sovětského²⁶ státu a uznání nároků na svébytnost a autonomii pestré škály národních uskupení (Castells, 2010, s. 40). V kontextu oné státnosti dochází k zániku starého schématu, tj. tradiční bipolární konstelace štěpící místní společnost dle linie běloruský venkov vs. neběloruské, etnický smíšené město. Rovněž se postupně artikuluje běloruská sovětská kultura – hybridní model založený na bilingvistu a bikulturalitě (Babkou, 2005, s. 162), ale uchovávací

socialistický obsah a národní formu (Matěrialy Plenuma Centralnogo Komitěta KPSS, 14–15 ijuňa 1983, g. 30). Mezitím se k této fázi vztahuje relevantní posun v identifikačním poli, v jehož důsledku zdejší kulturní prostor stále patrněji evokuje současný stav, zejména v otázce diglosie, tzn. neformálně hierarchizované koexistence dvou jazykových variant, nevyváženého bilingvismu přisuzujícího dvěma jazykům odlišné statusy s ohledem na sféru výskytu. Faktem je, že běloruštině je často přisuzována role „nízkého“ jazyka, etnograficky specifického rysu, zatímco ruština se ocitla v pozici metakultury zprostředkující společný hodnotový systém (Kazakevič-Kazakevič, 2006, s. 25). Lze tvrdit, že se „pseudostát“ BSSR nevyhnutelně adaptoval na sovětsizační politiku centra propagující „vysokou“ ruskou kulturu, jež se zakořenila ve městě a vytlačila „vysokou“ běloruskou kulturu na okraj sociální reality.

Kromě zakotvení bilingvismu spadá do této etapy (1945 až 70. léta, tj. období poválečné obnovy a rozvoje běloruského hospodářství a jeho integrace do celosvazového národně-hospodářského komplexu) i výrazné posílení migračních proudů spojených s proměnou BSSR v „montážní“ a vědecko-technologickou „dílnu“ Sovětského svazu. S rostoucí urbanizací a aktivním přesunem venkovského obyvatelstva do větších měst, jeho ponořením do „cizí“ mentality a ruskojazyčných sovětizovaných sociálně-komunikačních sítí, se vytrácela představa o malé vlasti, kdežto v jazykovém prostředí se prosazovala „syntéza“ hovorové běloruštiny a ruštiny – sociolekt trasjanka, jež se někdy kvalifikuje jako výraz svěbytné kulturní identity (Ramza, 2010, s. 112; Pershai, 2008). Sem patří i jazykový konformismus a flexibilita coby charakteristická vlastnost sovětských Bělorusů, živěná mj. industrializací oblastí s dlouhou zemědělskou tradicí. Postupem času, počínaje zahájením industrializace (obzvlášť v poválečném období, tj. v 50.–60. letech), se populační vrstvy nejvíce používající trasjanku marginalizovaly jakožto spojovací článek vyplňující mezeru mezi rurální a městskou úrovní, stávaly se nositelkami odpovídající lokálně-regionální identity s elementy sovětské městské kultury, nikoli čistého kolchozního kolektivismu. Jak to metaforicky popisuje N. Kozlova, na tento segment společnosti sovětská mašinérie nahlížela jako na palivo modernizace (Kozlova, 2005, s. 475). Běloruský autor J. Ševcov k tomu poznamenává, že právě za sovětské

nadvlády se „tutejšyja“²⁷ stávají Bělorusy (Ševcov, 2005, s. 8–9, 75, 120), přesněji řečeno sovětskými Bělorusy, kteří, dle přesvědčení části badatelů, i dnes tvoří převážnou většinu občanů republiky (srov. Čerňavskaja, 2011; Rovdo, 1997; Pershai, 2008).

4.3 Dílčí důsledky sovětské národnostní politiky

V sovětském kontextu se formující běloruská identita připomíná točité schody, u nichž první schod symbolizuje urbanizovanou „tutejšasc“, druhý ztělesňuje sovětizovanou občanskou běloruskost, a třetí sovětskost jako takovou, ovšem postrádající vyhraněnou sociokulturní homogenitu. Představený názor se zdá být v rozporu s dominujícím stylem uvažování moderních běloruských nacionalistů. Optikou části běloruské historiografické obce, se právě národnostní politika KSSS, aspirující na sblížení a splynutí sovětských národů, kultur a jazyků, ukázala být naprosto devastující pro Bělorusy (Lyč, 2011, s. 286). Pro celou sovětskou epochu běloruského vývoje bylo naopak příznačné to, že samotná idea reálné suverenity byla vyňata z veřejného povědomí a diskursu, a mateřský, resp. původní „etnokulturní“ jazyk byl vytlačen z každodenního života běloruského společenství. Logickým vyústěním se stalo oddálení a odcizení se majority Bělorusů od jejich autentického kulturního dědictví: pro většinové obyvatelstvo, s výjimkou úzkého okruhu národně smýšlejících jedinců, degradovala „běloruskost“ na čistě etnografickou kategorii. Občané BSSR se formálně stylizovali jako Bělorusové, ovšem mentálně se transformovali v sovětský národ přehlízející význam své etnické „bagáže“ (rodné řeči, historie a kultury) ve prospěch nového identitárního pilíře – sovětského národa coby imaginárního politického společenství (Taras, 2010, s. 582; Lyč, 2011, s. 135). Často se rovněž poukazuje na to, že se ve výsledku dlouhodobého fungování pod „střechou“ sovětského soustátí vytvořila jakási imitace identity, národ postrádající duchovní jádro, i když přetrvávalo poměrně silné uvědomování si existence běloruského teritoria a nezávislé BSSR (srov. Šybieka, 2004).

V běloruském nacionalistickém diskursu (např. Z. Pazňak, V. Bui-val, V. Bulhakau) se často pomíjí skutečnost, že se běloruský prostor nikdy nevyznačoval jazykovou jednotností, přičemž i v rámci jednoho

regionu existovala řada nářečí²⁸, zatímco obecně docházelo k používání jednotlivých jazyků v závislosti na kontextu. Problém nejčastěji nastává v okamžiku, kdy se ideální typ, resp. šablona národního státu a s ní asociovaná kritéria tzv. plnohodnotných národních entit, automaticky uplatňují na běloruský případ (Ioffe, 2003, s.1022). V polemice s četnými ideologické neutralitě vzdálenými názory historik A. Taras zdůrazňuje, že právě ruské jazykové pole mělo největší podíl na konsolidaci běloruského území. Domnívá se, že hluboká averze tzv. svědomitých²⁹ Bělorusů se nevztahuje na dvojjazyčnost, nýbrž na ruštinu jako takovou (srov. Taras, 2012). Na tomto místě je vhodné upřesnit, že běloruský národ skutečně ztrácel svou autentickou duchovnost, etnické vlastnosti (hlavně jazyk) a historický „panteon“ primárně ne fyzicky, byť i tomu se nepodařilo vyhnout, nýbrž funkcionálně. Tedy skrze vyloučení ideologicky „cizí“ části kulturních hodnot ze sociálně-komunikačního spektra. Akcentujeme, že se pozornost musí přemístit z ruskosti (přítomné spíše v kulturní, komunikační a ideologické dimenzi, než v národní identifikační sféře) na sovětskost.

V rámci daného pojednání se opíráme o tezi o převaze politického prvku v rámci národní geneze, jež se může realizovat buď v podobě státního nacionalismu, nebo kulturně-etnického (či puristického) politického projektu (srov. Lane, 2011). Uvedme, že se poslední varianta v běloruských podmínkách – poznamenaných multietnicitou, bilingvismem, sovětizací a rusifikací – nejevila být a priori uskutečnitelná. Zaměňování kategorií kultura a národ komplikuje další analýzu a rovněž teoreticky zpochybňuje koexistenci rovnocenných kulturních formátů v rámci jedné entity. Složitými historickými peripetemií diktované směřování Bělorusů k paralelnímu působení ve dvou kulturně-politických rozměrech – rusko-pravoslavném a západo-katolickém civilizačním prostoru – se promítá do multikulturalismu a polyetnicity typických pro tato území. Pozoruhodné v této souvislosti je, že na jednu stranu sovětskost „vysílala“ občanskou (oproštěnou od etnického obsahu), nadnárodní a makrosociální identitu, zároveň ovšem připouštěla a legitimizovala, v mezích ideologické kontroly a účelnosti, etnickou diferenciaci. Daný postup dobře vystihuje logistiku modelování sovětského Bělorusa a antroposocietální páteře sovětskosti per se: národní

vývoj byl „rámován“ povahou nové státnosti konstruované na základě dvojí identity, jmenovitě etnické (národní) a sovětské, zastřešující unikátní kulturu jedinečného druhu společnosti, v níž se myšlenka sovětské organizace, podle vedení komunistické strany, ukázala být blízka pracujícím masám všech národů Ruska, a to díky své jednoduchosti a (hypotetické) aplikovatelnosti ve všech oblastech jejich života (Postanovenije CK KPSS ot 19 fevralja 1982 goda).

Téma sovětské éry v běloruských dějinách a hlavně reflexe jejího místa a dozvuků se staly tradičním předmětem intelektuálních debat jak běloruské odborné obce, tak politických analytiků, nezávislých pozorovatelů či aktivistů. Poměrně rozšířený je názor běloruského filosofa I. Babkova definujícího BSSR jako smíšený postkoloniální subjekt s abnormální náležitostí k sovětskému Rusku, v čemž autor shledává spíše postkoloniální kompromis, než fiasko běloruského národního hnutí (Babkou, 2005, s. 161). Poněkud kategoričtější se jeví být prohlášení BSSR za koloniální pseudostátní celek, jehož reálné fungování je velmi vzdálené dominiu (srov. Taras, 2012). Zároveň se zdůrazňuje přerušování vazby na autentickou historickou minulost v kolektivní identitě sovětských občanů a upevňování napojení na sovětskou přítomnost prezentovanou jako hodnota per se (srov. Milinkevič, 2007). Na druhou stranu se v oficiálním postsovětském diskursu jako červená nit vine teze o integrální úloze sovětské etapy v procesu sebeurčení moderního běloruského národa. Faktem ovšem je, že v rámci sovětského soustátí neexistovalo faktické či právní členění na centrum a kolonie, nemluvě o zcela jednoznačném identifikačním dualismu³⁰, tedy uznání etnokulturní a politické identity: tzv. socialistické národy byly vytvořeny na bázi etnických společenství, zatímco se etnoteritoriální autonomie realizovala v podobě svazových a autonomních republik (srov. Tiškov, 2008). Sovětský svaz byl prohlášen za Vlast a Otčinu³¹ sovětského národa, díky čemuž se měla zajistit nedělitelnost a loajalita vůči etnoteritoriální jednotce a SSSR ve veřejném povědomí (Suny, 2012, s. 28).

Poznamenejme, že Sovětský svaz ztělesňoval efektivní homogenizaci vlastního životního prostranství podle linie centrum-periferie, ovšem neodpovídal klasickému pojetí impéria.³² V této souvislosti

nesmíme opomenout, že Rusové, Ukrajinci a Bělorusové nebyly dominujícími (byť byly nejpočetnějšími) etnickými skupinami, tudíž praxe carského a britského kolonialismu v jejich „čistém“ provedení markantně odporovala sovětskému civilizačnímu záměru. Kromě toho politické centrum vystupovalo v roli distributora strategických zdrojů a donora zaostalejších regionů federace v souladu s celosvazovým kurzem na vyrovnání sociálně-ekonomického rozvoje. Tudíž se sovětská strategie přerozdělování, v kombinaci s masivní industrializací a povinnou alfabetizací, stala pravým opakem ruského imperialismu (Castells, 2010, s. 43). Nelze popřít, že se běloruská území z nevyspělé periferie Ruské říše proměnila ve vědecko-technickou a vysoce industrializovanou společnost (Kirmel, 2010; Kovkeľ-Jarmusik, 2010, s. 559).

Vhodnější se v případě Běloruska coby národního státu jeví označení „metropole“, nikoli centrem nemilosrdně vykořisťované teritorium. Stojí za zmínku i to, že optikou impéria lze na sovětskou entitu nahlížet při zohlednění: a) jejího ideokratického charakteru, tedy globální ideologické expanze komunistického poselství v boji proti Západu a při zakotvení bipolárního světového řádu; b) jedinečnosti sovětského útvaru, který nejen zabírá šestinu zemského povrchu, ale rovněž nemá srovnatelnou analogii v dějinách coby zcela nový typ civilizace-impéria; c) „zrcadlové“ povahy sovětské „říše“ dle vektoru centrum-periferie, především ve smyslu sociálně-ekonomického přerozdělování směrem od metropole k periferním oblastem. Za povšimnutí stojí, že se ono „imperiální“ jádro sovětskosti v každodenním životě manifestovalo jako „rezervní“ civilizační identita, k jejímuž ožívání nejpatrněji docházelo v zahraničně politické oblasti ve formě identitárního konstruktů supervelmoci. Zároveň s tím se v celém SSSR, včetně BSSR, uchovával rigidní vertikálně centralizovaný systém v duchu „diktatury proletariátu“, a to ve jménu vybudování „celonárodního státu“. Ten se do oficiální rétoriky zapsal jako nová vývojová etapa socialistické demokracie, a politického systému obecně, vyjadřující zájmy a vůli pracujících, rolnictva, inteligence všech národností a kladoucí si za cíl vybudování komunismu (srov. Smirtjukov-Bogoljubov, 1978; Kermov, 1978).

4.4 Běloruská sovětskost a systémová nejednoznačnost sovětské identitární praxe

Sovětská identita Bělorusů (sovětská běloruská identita) se opírala o celý komplex společenských struktur, počínaje základním stupněm vzdělávacích institucí, přes pracovní kolektivy, vojenskou povinnost a konče přísnou kontrolou stranických orgánů, jež se důsledně podílely na zprostředkování mesianistického komunistického paradigmatu sovětským občanům skrze soubor masových rituálů. Poněkud paradoxní přitom je, že se klíčovým prvkem celého rituálu stalo přihlášení se k hodnotám strany a odkazu komunistického narativu (srov. Bogdanov, 2009), zatímco se za apoteózu v daném identifikačním schématu považovalo bezprostřední členství ve straně. Pro běžného sovětského občana bylo přijetí do KSSS – jež ani zdaleka nebylo automatickou záležitostí, jelikož implikovalo pečlivé ověření důvěryhodnosti aspirantů – ekvivalentní s významem iniciace pro křesťanské věřící, neboť jedině se touto cestou symbolicky transformoval v rovnoprávného člena společnosti (Ionin, 1995, s. 5). Míra pronikání sovětské ideologie závisela primárně na intenzitě kolektivních praktik a řadě hmatatelných sociálně-psychologických aspektů, nikoli na prosazovaném obsahu. To odůvodňovalo instrumentální využití státních svátků³³, inspirovaných marxisticko-leninským výkladem dějin, mítinků, shromáždění, průvodů či demonstrací. Ty jak sjednocovaly obrovské masy lidí a sloužily za důkaz schopnosti vládní garnitury mobilizovat obyvatelstvo napříč zemí (Malte, 2009, s. 253–254), tak potvrzovaly a upevňovaly legitimitu strany prostřednictvím této demonstrativní podpory. Sovětskost, coby monokulturní subjektivní substrát, se tudíž konsolidovala pomocí totálně-direktivní ideologizace, přičemž právě ve vyžadování absolutní loajality vůči ideokratickému systému lze spatřit příčinu toho, proč se ji nepodařilo implementovat jako jedinou alternativu etnické identifikace.

Určitá rozporuplnost sovětizace běloruského prostoru (zejména kulturní komponenty určující její povahu, jež byla socialistickou dle obsahu, mnohostrannou a národní dle formy a internacionalistickou dle směřování) tkvěla v samotné architektuře sovětského státu, slučujícího etnoteritoriální model se sovětským nadetnickým společenstvím. Je

možno konstatovat, že ona imanentní vnitřní rozpornost, kdy se za žádoucí stav prohlašoval monolingvismus a monokulturalismus, ale současně se (v něm) vyhrazoval prostor pro národní jazyk a stimulování národního uvědomění, nevyhnutelně vedla k postupnému rozkladu nadetnického antroposocietálního celku. Je zřejmé, že tzv. národní forma se jevila být esenciálně programována na nahrazení sovětského obsahu stabilnější a trvalejší náplní - etnicitou.³⁴

Pro sovětské narativum typická interpretace kultury jako dialektické jednoty národnostní osnovy a sovětskosti, se výrazně vzdalovala reálnému fungování fragmentované etnokulturní sféry a sloužila ryze ideologickým účelům. Zdánlivě harmonické prolínání těchto dvou kardinálně odlišných identitárních modelů se mohlo udržovat pouze díky permanentní kontrole, neboť koexistovaly jako dva nerovnocenné jevy s vlastním obsahem a formou. V reakci na impulzy vnějšího či vnitřního (systémového) původu se národní náplň dostávala do popředí, křížila se a místy fúzovala se sovětskostí, znovu se „konzerovala“, uzavírala se do vlastní autenticity, anebo se naopak deformovala – ohrožovala-li komunistickou nadnárodní politiku – a posléze byla vyřazena z přirozeného komunikačního toku. Není proto náhodou, že jakmile se „svorky“ ideologického nátlaku začaly na konci Brežněvovy epochy (tj. na konci 80. let a obzvlášť za perestrojky) částečně uvolňovat, etnicko-národnostní faktor okamžitě zapustil kořeny na půdě zdiskreditované sovětskosti. Potenciál vytvoření stejnorodé běloruské sovětskosti se zdál být minimální, což se navíc komplikovalo přítomností „antagonistických“ etnických prvků a řady „dřímajících“, resp. pasivních identifikačních vrstev a předchozích civilizačních „usazenin“, které svým obsahem narušovaly sovětskost coby ideální model. Jako další principiální aspekt ohrožující onu jednotu zmiňme ztotožnění sovětskosti s definitivním ukončením, zavržením a radikálním odsouzením předrevolučních poměrů, jež byly odsunuty na okraj kulturního masivu coby „odpad“, resp. materiál nepoužitelný pro třídní kulturní transformaci. Ačkoliv se v souladu s politickou účelovostí ono zakořenělé, uměle marginalizované tisícileté dědictví občas oživovalo (v minimálních „dávkách“) a vykládalo v zájmu stranických elit s cílem účinné mobilizace (srov. Barbašin, 2013). Dle této logiky se předříjnová a sovětská historická

vrstva téměř nikdy nedostávaly do kontaktu a setrvaly v paralelních rozměrech.

4.5 Ideologicko-axiologický rámec sovětskosti v běloruskosti

Pokusme se o definici tří klíčových bodů tvořících páteř každodenní identifikační praxe v rámci běloruské sovětizace. Sem spadá permanentní připomínání³⁵ obyvatelstvu³⁶, že sdílí ctihodný status sovětského občana, jehož od „svého/vnitřního cizího“ a „vnějšího cizího“ odlišuje: 1) kulturně-etická převaha; 2) socialistický způsob života; 3) faktická, nikoli deklarovaná, svoboda jednotlivce.

Pravidla sovětského „soužití“ byla regulována morálním kodexem budovatelů komunismu obsaženým ve Třetím programu KSSS schváleném na XXII. stranickém sjezdu (Programma Kommunističeskoj partii Sovětskogo sojuza, č. 2, s. V). Vzhledem k omezenému prostoru stručně naznačme, že se sovětská morálka kultivovala na základě třídního principu a držela se imperativu vybudování nové společnosti (Lenin, 1976, s. 41 a s. 309–313). Zvláštní pozornost byla v kodexu věnována souboru norem reflektujících onen třídní princip: kolektivismu, solidaritě, internacionalisticko-humanistickým ctnostem (přátelství mezi národy apod.), kultu práce a rodiny (obraz poctivého pracujícího v sovětské společnosti nabýval poněkud sakrálního rázu, popularizoval téměř náboženskou úctu vůči práci, jež byla pokládána za stavební kámen poválečného hospodářského vzestupu) (srov. Lazarevič, 2001). Upřesníme, že svoboda homo sovieticus nebyla abstraktním, nýbrž zcela konkrétním jevem. A to těsně spjatým se sociálním zabezpečením, optimismem a s jistotou zajišťovanou socialistickým řádem. Sovětskou realitu proto občané pokládali za mnohem svobodnější z ekonomického, politického a intelektuálního hlediska, než jejich „buržoazní“ protějšky (Ivin, 2002, s. 279).

Ideologická konfrontace podél axiologického vektoru zčásti zmírňovala následky eroze sovětskosti na individuální úrovni, kde se začal projevovat rozkol mezi sociálně akceptovanou či „přivlastněnou“ identitou a modelem implementovaným zvnějšku. A to skrze ověřené stereotypy jednoznačné převahy sovětského jedince nad ostatními národy, rovnostářské a antielitářské zaměření a specifickou kombinaci

nadřazenosti a omezenosti (komplex méněcennosti) (Gudkov, 2007, s. 22–23). V rámci tohoto konkurenčního pole, na němž se střetávala komunistická „duchovně vyspělá“ entita se společností nekompromisního konzumu (srov. Tolstych, 1975), ovšem v reakci na narušení rovnováhy mezi postavením globální supervelmoci, jejíž možnosti doslova překročily planetární rozměr, a neutěšenou materiální situací, se formovala tzv. negativní identita. Logickým vyústěním se v daném kontextu zdála být obtížně překonatelná „propast“ mezi faktickou sovětskostí a její vědecko-ideologickou racionalizací podle marxisticko-leninské tradice (Popov, 2004, s. 100).

Sovětskost se vyhranila v důsledku politiky pěstování nového, nemateriálně založeného jedince, jehož konceptuální profil tvořily komunistické ideály, kolektivismus, veřejně prospěšná práce coby nejvyšší životní cíl (Smirnov, 1980, s. 57). Nicméně v samotném očekávání nezpochybnitelného podřízení individuálních zájmů prvořadému, tj. veřejnému prospěchu, se skrýval pramen neupřímnosti a dvojí morálky. Sovětský občan byl symbolicky vytržen z přítomného času, neboť byl konstantně odkazován na idealizovanou budoucnost a lepší zítřky. Tudíž se doznívající revoluční romantismus neodvratně střídal s deziluzí, masovou frustrací a pokrytectvím, zatímco se adjektivum „veřejné“ postupně měnilo v „ničí“. Ve výroční zprávě ÚV KSSS po XXVI. sjezdu se „oficiální“ sovětský občan zobrazoval jako politicky vyspělý, pilně pracující vlastenec a internacionalista vychovaný komunistickou stranou a socialistickým řádem (Materiály XXVI sjezda KPSS 1981, s. 63), kdežto zcela reálný obyvatel sovětského státu vedl dva paralelní životy: pečlivě se cenzuroval a reguloval, čímž se podílel na prohloubení dvojmyslnosti coby kognitivního zákona socialismu (Meduševskij, 2010, s. 18). Kolektivní paměť se nedokázala odpoutat od všepronikajícího strachu, který během stalinské éry splynul s konotační složkou pojmu „politika“ natolik, že se za nejpřirozenější spojení s přídavným jménem „politický“ považovalo slovo „vězeň“ (srov. Bobrovič, 2004), ačkoliv se za Brežněvova vedení strach částečně oslabil a cynismus se stal skrytou normou chování. Zde se jako velice vhodná jeví poznámka Sh. Fitzpatrickové v závěru jejího díla „Každodenní stalinismus...“ o tom, že homo sovieticus tahal za provázky, prováděl různé machinace,

praktikoval příživnictví, vykřikoval hesla atd. hlavně s cílem přežít (Fitzpatrick, 2000, s. 227).

V případě Běloruska se jako nejrelevantnější v daném diskursu jeví dimenze vzdálenosti mocenského pole (v kontextu mentálního programu)³⁷, na jehož základě lze rozlišovat mezi „stoupající“ a „ponižující“ identifikační variantou. Zatímco první implikovala orientaci na referenční skupinu nacházející se na vyšším žebříčku společenské hierarchie, druhá podporovala pasivitu, přizpůsobení a „rozpouštění“ se v davu (Gudkov, 2000, s. 36). Do kolektivistické sovětské kultury se postupně kóduje výrazná vzdálenost mocenské sféry, tedy silné stratifikující pouto mezi podřízeným a nadřízeným, signifikantní submisivita, pokora, velký respekt vůči vládnoucí garnituře a jednotlivým představitelům politické moci, již na své úrovni ztělesňovali autoritu paternalistického státního tělesa. Onu distanci lze definovat jako historicky podmíněný esenciální aspekt politické kultury nejen Rusů, nýbrž i běloruského obyvatelstva, u nichž obraz „rolnického“ cara, resp. „cizího svého“, se jevil být vnější personifikací individuálního „já“ skrze kolektivní „my“, přičemž se mezi symbolickým „my“ a „patronem“ navazovalo téměř neviditelné spojení (Lurje, 1997, s. 350). Taktika neustálé adaptace, demonstrace poslušnosti, disciplíny a úcty (řízená primárně snahou omezit ničivé dopady nařízení shora a přitom se vyhnout otevřenému konfliktu) v mnoha ohledech určovala pracovní etiku Bělorusů. Dle tohoto schématu se jakékoliv počínání postupně ztrácelo v apatii a neiniciativnosti (srov. Čerňavskaja, 2011). L. Gudkov v rámci daného mechanismu vyčleňuje dvě klíčové součásti tzv. ponižující identifikace: vnitřní averzi a osobní závislosti podmíněné formální projevy respektu, jež zásadně koriguje světonázor sovětského člověka (Gudkov, 2000, s. 39).

Během dlouhotrvajícího sovětského období se u Bělorusů stále intenzivněji formovala víra v nezbytnost subordinace, „tvrdé ruky“, respektu vůči vládnoucí elitě coby nositeli nejvyšší spravedlnosti, prostřednictvím čehož docházelo k patrnější identifikaci se stranickým vedením. Ilustrujme to na neobvyklé přízni a podpoře, jíž se těšil první tajemník ÚV KPB³⁸ P. Mašerov, což bylo dokumentovatelné mj. u příležitosti jeho pohřbu v roce 1980 v Minsku. V rámci podobného ztotožnění se

národa s lídrem – skrze sdílení společných zájmů či hodnot – je subjekt (lídř) vnímán objektem (národem/jedincem) jako jeho představitel a ochránce. V tomto podání lze sovětskost Bělorusů vymezit jako komplex jednotlivce nepřiměřeně spoléhajícího na silnou a spravedlivou moc, ale rovněž schopného dostatečně objektivního hodnocení mocenských reprezentantů ne výlučně na bázi rétoriky či stranické solidarity, ale podle konkrétních výsledků jejich činnosti. Právě proto se sovětskost v běloruském prostoru nezakotvila na půdě bezpodmínečné (ne)loajality vůči jednotlivým symbolům, politickým přesvědčením či ideologickým preferencím. Soubor shora „vysílaných“ komunistických hodnot – v rámci demonstrované, resp. formální identity – plnil funkci adaptivního mechanismu, konformního soužití s kolektivistickým prostředím.

Břežněvova epocha, kdy se Chruščovem vyhlášené vybudování komunismu zjevně opožďovalo, byla doprovázena aktivním naplňováním kolektivní identity nikoli výhledy „světlé“ budoucnosti, nýbrž mýty o válce a vítězství a odkazy k hrdinné minulosti, s cílem povzbudit společenskou náladu. Při rozboru běloruské sovětskosti tudíž nesmíme opomenout sakrální úlohu Velké vlastenecké války³⁹ v kolektivní paměti místního obyvatelstva, jelikož interpretační verze jejího průběhu a implikací dodnes delimituje hranici mezi „svými“ a „svými cizími“ a zůstává i nadále ideologickou hranou rozdělující běloruské obyvatelstvo, čímž se konstruují nové národní bariéry. Akcentujme, že válka proti nacistickému Německu v Bělorusku eskalovala v konfrontaci⁴⁰ dvou typů identity: proti sovětské běloruské kultuře se postavil neosovětský, formálně proevropský a protiruský směr (Ševcov, 2005, s. 35). Válkou poznamenaná identifikace sovětských Bělorusů se opírala o dva ústřední pilíře, z nichž jeden se soustředil na obraz mstícího se národa partyzánů, zatímco druhý ztvárňoval obraz běloruského národa-mučedníka. Apoteózou posledního se stal symbol společného smutku ztělesněný tragickým příběhem vesnice Chatyn.⁴¹

Reprezentace Velké vlastenecké války se rychle stává prvořadým patriotickým prvkem sovětské identity (srov. Dubin, 2004) a legitimizačním nástrojem komunistů, neboť válka s širokou škálou jejích reálných a mytologizovaných projevů hrdinství, oddanosti a sebeobětování

poskytovala ideální materiál pro tvorbu patriotických symbolů a emotivně podložených identifikačních schémat (srov. Griněvič, 2005). K obsahovému dovršení a k definitivní institucionalizaci daného mýtu došlo za L. Brežněva v podobě celostátního svátku Dne vítězství, jenž se jevil být výsledkem aktivní spolupráce ideologického aparátu, představitelů světa kultury, umění, literatury a médií v propagaci centrální role KSSS v účinné mobilizaci sovětského národa v boji proti agresorům, neoddělitelného propojení fronty a týlu, přátelství mezi národy a masového hrdinství sovětských občanů. V kontextu konsolidace poválečné společnosti náležela stále významnější role v sovětské identitární kostře válečným veteránům – zprostředkovatelům příběhu války budoucím generacím.

Zmíněný vlastenecký diskursivní formát zajišťoval sdílenou vizi válečné „pravdy“ ve veřejném povědomí, umožňoval mezigenerační solidaritu, díky všeobecně akceptovanému souboru znaků a symbolů (jazyka války), a ukázal se být efektivní ideologizační strategií (srov. Tomofejev, 2010). Přirozené proto je, že toto nezpochybnitelné hrdinství a hluboce zakořeněný patriotismus tvořily fundament sovětskosti a navazovaly „kontakt“ mezi etnickou (monoetnickou), nadetnickou (polyetnickou) a neetnickou (třídní) sociokulturní úrovní (Popov, 2004, s. 99). Na této platformě byl formulován identitární projekt prohlášující monolitnost sovětské entity a explicitně vymezující nepřítel, což dlouhodobě zaručovalo aspoň částečné tlumení existujícího napětí (Čerňavskaja, 2007, s. 29). Téma vítězství lze i dnes označit za účinnou techniku reanimace v kolektivní identitě stále přítomné sovětskosti, jejíž fragmentární reprodukce se u patrné části obyvatel postsovětského prostoru odvíjí od této historické události. Zároveň je politickými elitami Ruska a Běloruska zneužívána v intenci rozšíření jejich elektorální podpory, potvrzení vlastní vnitřní legitimacy, ideologicko-geopolitického boje, včetně obnovení bývalého „impéria“, byť pouze v imaginární rovině.

4.6 Krize sovětskosti prizmatem běloruské sovětské identity

V průběhu Gorbačovovy perestrojky⁴² utrpěla běloruská sovětskost závažnou obsahovou deformaci a postupně začala získávat negativní

identifikační tón, obzvlášť v reakci na havárii v Černobyli a její nezvládnutí stranickou nomenklaturou. Sovětští Bělorusové, frustrovaní pouhou imitací likvidace dramatických následků této katastrofy komunistickým vedením, dospěli ke stavu krajního morálního vyčerpání a nemobilizovatelnosti⁴³, v důsledku čehož se komunistický projekt začal postupně rozkládat. V dimenzi každodenního života se stále hlasitěji projevovaly symptomy krize unifikované identity (ironické poznámky na adresu stranických činitelů, anekdoty, šíření zakázané literatury apod.), jelikož v souladu s komunistickými ideály prosazovaný významový kodex začal být vnímán jako chybný, umělý a zcela zdiskreditovaný sociální praxí jeho autorů.

V této atmosféře se nadednické internacionalistické společenství – sovětský národ – začalo rozpadat na etnonárodní články. Během posledního roku existence sovětského státu se v celém Bělorusku pořádaly masové stávky zaměstnanců největších průmyslových podniků. Jako příznačný se v tomto případě jevil jejich otevřeně antikomunistický ráz, byť se lídři národně orientovaného hnutí BNF-„Obrození“, využívající bolestné otázky stalinských represí coby ekvivalentu „ruského imperialismu“, (poněkud neúspěšně) pokoušeli dodat této protestní vlně aureolu antisovětismu. Akutní sociální problémy se v masovém povědomí spojovaly především se selháním stranické nomenklatury považované za hlavního viníka opouštění sovětských principů a vznikajícího společenského rozvrstvení. Fakt, že se Bělorusové nevymezovali proti socialistickému řádu jako takovému a nevystupovali explicitně za etnický homogenní běloruský, tj. derusifikovaný, národní stát, dokládá mj. i výsledek celonárodního referenda z března roku 1991, v němž se převážující majorita (82,7 %) obyvatel republiky vyslovila za zachování SSSR. Vše naznačuje skutečnosti, že za daných podmínek sovětští Bělorusové nebyli stimulováni domáhat se suverenity (srov. Kirmel, 2010).

Do stejného období spadá celosvazový průzkum veřejného mínění monitorující občanskou identifikaci obyvatel sovětského soustátí, konkrétně zda se primárně považují za občany SSSR, nebo titulární republiky. Obdržené výsledky výmluvně svědčí o dominanci sovětského vektoru v běloruské identitární matici v předvečer rozpadu Sovětského svazu: 69 % respondentů se ztotožnilo s SSSR, zatímco zbylých 24 %

s BSSR. Dodejme, že v celosvazové perspektivě byly v Bělorusku zaregistrovány rekordní ukazatele souznění se sovětskostí, porovnáme-li je s poměrem na Ukrajině (42/46) či Estonsku (3/97) (srov. Nikoljuk, 2012). Výše uvedená čísla se jeví být palčivým důkazem efektivity sovětské politiky identity v Bělorusku, indikátorem její pozoruhodné odolnosti vůči faktoru „perestrojkového“ revizionismu podkopávajícího sovětský identitární systém. Kromě toho v rámci našeho rozboru sovětskosti coby analytické kategorie jsme vycházeli z toho, že snaha aplikovat jakýkoliv ideální model, resp. univerzální identitu na daný případ bude přispívat k neúplnému a tendenčnímu výkladu zkoumané reality.

Závěr

Sovětskost se odvozovala od unikátní civilizační makrosociálnosti vyznačující se ateistickým a kolektivistickým světonázorem, nadetnicitou, ideokratickým sociálně-politickým řádem. Prizmatem civilizačního identitárního formátu je sovětskost analyzována nejen jako souhrnný kulturně-ideologický vzor, nýbrž jako výsledek třídní kolektivistické identifikace, s její jasnou převahou nad etnonárodní složkou, a externí konfliktogenní dichotomie „Východ-Západ“. Jádrem sovětského projektu reflektuje kvazimesianistické ideokratické budování historicky nového internacionalistického společenství lidí – sovětského národa, v jehož sociokulturní platformě byl a priori zakódován destruktivní potenciál daný duální institucionální strukturou sovětského soustátí (etnoteritoriální model se křížil se sovětskou nadetnickou entitou v „dialektické jednotě“ sovětského obsahu a etnické rozmanité formy). Kromě toho se sovětskost konsolidovala skrze totální ideologizaci, mytologizaci a sovětský patriotismus jakožto duchovní element vylučující veškeré nacionalistické projevy mimo internacionalistický rámec, pramenila ze vzájemného působení etnické (monoetnické), nadetnické (polyetnické) a neetnické (ideologické, třídní) sociokulturní variace v mezích (shora) zakotveného paradigmatu.

Charakteristickou vlastnost sovětizace běloruského prostoru lze spatřit v její nerovnoměrnosti z důvodu mobility tohoto

teritoriálně-kulturního prostoru, jenž se dá nejlépe vystihnout jako křižovatka navzájem si konkurujících sociokulturních a politických projektů, v čemž se skrýval zdroj fragmentace kolektivní identity místního obyvatelstva a jejich „ponoření“ se do „tutejšascí“. Je nutno zdůraznit, že sovětská unifikace běloruského společenství poprvé v běloruských dějinách poskytla příležitost pro úspěšné překonání významové rozdrobenosti v jejich definování se jako národa, byť v rámci socialistické státnosti. To mj. umožňovalo koncipování národní historie a kultury v novém formátu, skrze rozporuplnost politiky bělorusizace a sovětské rusifikace, eliminaci nositelů autentické běloruské ideje a výchovu „nového člověka“. Běloruská národogeneze se v rámci komunistického projektu realizovala na základě sovětsko-ruského kulturního dědictví s epizodickým oživováním zbytků předchozích civilizačních vlivů a podporou etnického prvku prismatem třídní interpretace.

Výsledkem realizace sovětského modelu identity se stala mozaiku zahrnující lokální „tutejšasc“ a její urbanizovanou variantu – sovětizovanou běloruskost – s trasjankou coby sociolektem, městskou etnickou lokalizovanou identitu ve sféře vysoké kultury, negativní identitu prolínající se s kolektivistickými normami chování. Tudíž běloruská identita v socialistickém podání byla vesměs občanskou a nadnárodní, kombinovala bilingvismus, bikulturnost a národní státnost, zatímco obsahově byla spojena se způsobem života a jeho sociálním zabezpečením spíše než s komunistickou ideologií, což do velké míry determinovalo jejich věrnost tradici sovětské státnosti a zdrženlivost vůči „obrozeneckému“ projektu běloruských etnonacionalistů.

Tento článek vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu Institutu politologických studií Fakulty sociálních věd UK SVV260111: *Politické konflikty a tvorba politiky na počátku 21. století*.

Poznámky:

- ¹ Za počátek běloruské sovětské státnosti je obecně považováno vyhlášení Sovětské socialistické republiky Bělorusko (SSRB) 1. ledna 1919. Dne 28. února téhož roku, sjednocením částí území SSRB a Litevské

SSR, dochází ke zřízení Litevsko-běloruské sovětské socialistické republiky (Lit-Běl), jež zanikla obnovením SSRB 31. 7. 1920. Po vzniku SSSR v roce 1921 byl tento státní útvar přejmenován na Běloruskou sovětskou socialistickou republiku (BSSR), která přestala existovat 19. září 1991, v nezávislém formátu fungovala od 25. srpna 1991 (srov. Sahanovič-Šybieka, 2006, s. 156–161).

- ² Detailnější a nejaktuálnější přehled o populárních terminologických formulích aplikovaných v tzv. běloruském diskursu nabízí např. G. Ioffe (Ioffe, 2013, s. 1260) nebo A. Wilson (Wilson, 2012).
- ³ První vlna publikací iniciovaná rozpadem sovětského soustátí se vyznačovala ryze negativní a kategorickou argumentací, zásadně vylučující možnost opakování dané historické zkušenosti a zvýrazňující logičnost a oprávněnost vyústění tohoto dlouholetého socialistického experimentu, zatímco po vstupu do nového tisíciletí se ona rétorická rigidita zčásti zmírňuje, mj. v reakci na nová archivní zjištění (srov. Trofimov, 2012).
- ⁴ Social imagination.
- ⁵ O rozpracování termínu „identitární matrice“ se nejvíce zasloužil francouzský psycholog S. Moscovici, který pojímal lidské vědomí jako matici, již tvoří více skupinových identit (objektivní přirozené, sociální a subjektivní). V reakci na měnící se prostředí se jedna identita dostává do popředí a jeví se být dominantní oproti ostatním. Pro účely tohoto pojednání se identitární maticí rozumí souhrn modelů, institucí a vztahů v konkrétním antroposociálním prostoru, které slouží jako pilíře identifikace.
- ⁶ Vzhledem k omezenému prostoru pouze stručně uvedme několik relevantních východisek: civilizace, podle L. von Misesa, nelze měřit či porovnávat, jelikož jejich vůdčím hybatelem je ideový rozměr, což zčásti determinuje i jejich odlišné evoluční směry (Mises, 1957); obsahově se v případě civilizací jedná o duchovní společenské formace ztělesněné rozsáhlými nadnárodními lidskými společenstvími unifikovanými okolo určité ideologie, mentality, světonázoru, identity, usilujícími o překonání etnických či národních mantinelů; civilizační entita není statickým, nýbrž dynamickým kulturním supersystémem (P. Sorokin) expandujícím v průběhu antroposociálního

a vzájemného komunikačního působení jejího jádra a periferie (Sorokin, 1992; Jerasov, 1998); oproti státním jednotkám, jež lze vymezit jako jednu z materializací civilizace, jsou civilizační celky mnohem trvalejším jevem, zatímco vztah mezi státem a civilizací tkví v dialektické vazbě mezi celkem a částí (Jerasov, 1998, s. 58); u antroposociální, politické a informační sféry přilehlých nebo blízko situovaných civilizací nevyhnutelně dochází ke vzájemnému prolínání a latentnímu korigování identifikačních mechanismů.

- ⁷ Skutečnost, že se socialismus po Říjnové revoluci ujal role náboženství, zatímco přední ideologové této doktríny se v představivosti většinové populace bývalé Ruské říše záhy umístili do politického panteonu, konstatoval už P. Sorokin začátkem 20. let (Sorokin, 1922).
- ⁸ Pojem byl rozpracován ve 30. letech 20. století ruským literárním vědcem N. Bachtinem (Bachtin, 1975) pro zachycení existující vazby mezi časovým a prostorovým rozměrem (a jejich neoddělitelnosti). V sociální psychologii se tento termín používá k označení typických komunikačních situací, resp. scénářů opakujících se v určitém čase a prostoru. V předkládané analýze se chronotop vztahuje ke konceptu mentálních programů G. Hofstedeho z roku 1980. V rámci své teorie kulturních dimenzí Hofstede poukazuje na vliv kultury konkrétní společnosti na hodnotový systém jejích členů a operuje se čtyřmi (později šesti) dimenzemi, resp. liniemi, podél nichž lze zkoumat kulturní kontext i v mezikulturální perspektivě: vzdálenost mocenské domény, kolektivismus-individualismus, maskulinita-feminita, překonání nejistoty (Hofstede, 2001; Hofstede-Hofstede-Minkov, 2010).
- ⁹ Za stručnou zmínku stojí, že daná práce vychází ze sociální teorie identity, jejíž optikou je identita produktem sociální aktivity, a tudíž se formuje v průběhu interpersonální interakce v rámci společnosti, i se společností; skrze identifikační proces získává subjekt určitý souhrn statusů, rolí a funkcí. Formování svébytnosti subjektu se realizuje v mikroprostředí determinovaném makrokontextem, v sociálních strukturách konkrétního společenství (rodina, sociální skupina, instituce, organizace atd.), přičemž společným pro tyto struktury je to,

že každá z nich je aktivním kolektivním subjektem zcela autonomně vytvářejícím své identifikační strategie.

- ¹⁰ Včetně jazykového prostředí, v němž se zakotvil situativní polylingvismus: dlouhodobě převládajícím úředním jazykem byla polština, jež byla posléze vystřídána ruštinou, zatímco na úrovni domácností se komunikovalo hlavně „národním“ jazykem, tj. venkovskou verzí běloruštiny.
- ¹¹ Podepsáním Lublinské unie (1569) stanovující unifikaci zemí polské koruny a Velkoknížectví litevského, byla zahájena etapa postupné deformace pravoslavním vybroušeného etnokulturního kódu místních obyvatel ve prospěch formátu tzv. západní civilizace. To implikovalo katolizaci a polonizaci daného kulturního prostoru. Existující „civilizační“ konflikt mezi dvěma světonázorovými systémy, zejména ve smyslu náboženských rozdílů, ohrožoval společenský smír, což bylo podporováno i vícejazyčností, podkopávající etnokulturní identitu. Potenciálně tlumícím mechanismem pro toto turbulentní dění se ukázala být koncepce „řecko-katolické“ (uniatské) církve, ztělesněná Brestskou unií z roku 1596. Měla otevřít cestu ze zablokované situace, nabízejíc širší spektrum možností zřízení jednotné národní církve. Právě k tomuto období sahají kořeny tzv. západního „koloniálního“ projektu, jenž setrvává v běloruském identifikačním poli až do vypuknutí 2. světové války. Navzdory cíli tvůrců projektu Brestské unie se v národním povědomí upevnila představa o autochtonnosti řeckokatolictví, nekorelujícího ani s ruským duchovním modelem, ani s náboženským „tónem“ Rzeczpospolity ztotožňované s „vlastí“ katolických šlechticů. „Běloruské“ řeckokatolictví začalo být vnímáno jako symbol jednoty a jinakosti všech, kteří se odmítali identifikovat s Poláky či s Rusy, čímž hájili vlastní náležitost k autonomní sociálně-náboženské komunitě. Takto uniatská církev postupně nabývala podoby autentické „národní“ konfese, jejímž specifikem byly mj. bohoslužby v běloruském jazyce. Leitmotivem rusifikační strategie Kateřiny II. se jevílo být smazání „rozhraní cizorodosti“ mezi ruskými a inkorporovanými územími a zajištění jejich definitivního „návratu“ do ruské duchovní sféry. Vzápětí byl zahájen opačný proces výměny civilizačního kódu, „přeformátování“ běloruské

mentality a nastolení kurzu na splynutí se „starším bratrem“, a to skrze eliminaci uniatsví a (znovu)ponoření rolnictva do pravoslavné víry. Začlenění teritorií Velkoknížectví litevského do říše fakticky přerušilo proces národní identifikace běloruské entity, jehož duchovní platformou bylo uniatsví.

- ¹² „Tutejšascí“ se rozumí lokálně-regionální formát kolektivní identity čerpající z emotivní vazby na konkrétní území, domovinu, regionálně či lokálně definovaný hodnotový systém, specifické lokalizované vnímání reality, kultivování pocitu sounáležitosti s původní územně, jazykově či nábožensky vymezenou komunitou (Pershai, 2008).
- ¹³ Dovolím si krátký komentář ke zkoumání sovětskosti v duchu klasické teorie totalitarismu (H. Arendt; C. Friedrich-Z. Brzezinski; Sh. Fitzpatrick, Juan Linz, R. Pipes, L. Shapiro), přesněji řečeno ke vhodnosti ztotožnění těchto dvou jevů prioritně na základě extenzivních politických represí a rozsáhlého manipulování s kolektivní identitou sovětského lidu. Aplikací daného přístupu se často plošně interpretovalo nejen politické uspořádání sovětského systému, nýbrž i komplexní soubor sociálních vazeb dle principu striktní společenské hierarchie (Smolina, 2009, s. 10). Celá řada badatelů ovšem nesouhlasí s absolutním přirovnáním sovětské reality k totalitní entitě, zdůrazňuje významné rozdíly mezi sociální doménou SSSR a třetí říše (socialismus vs. kapitalismus, internacionalistické ideologické schéma vs. radikální etnický šovinismus coby obsahově odlišné politické systémy), považuje za poněkud nekorektní metodologickou osnovu teorie totalitních režimů, akcentujíc nelineární ráz sovětské národogeneze, fragmentovanost evoluční trajektorie a korekci politického diskursu odrážející „kreativitu“ střídajících se stranických lídrů (Ryklin, 2002, s. 9; Markov, 1999, s. 274). Další experti zde registrují náznak ideologické tóniny na úkor názorově neutrální analýze a klíčové omezení tohoto interpretačního rámce shledávají v jeho nedostatečnosti při rozšíření výzkumného pole o rozměr každodennosti a mentality (Smolina, 2009, s. 12), s čímž autorka předkládaného textu souhlasí. Kromě toho se zpochybňuje totální manipulovatelnost sovětského masového vědomí, neboť se v tomto případě ignoruje princip neúplné antroposocietální shody, kritické

reflexe, reálného způsobu uvažování a života sovětských lidí. Tudíž výklad sovětského jako výhradně totalitního, monolitního, homogenního a eliminujícího veškerou možnost volby, neargumentuje jeho sociální, kulturní a vědecko-technickou dynamiku.

¹⁴ Ve smyslu nacionalizujícího státu (Brubaker 1996).

¹⁵ Podrobněji o korenizaci a sovětském národnostním inženýrství viz Suny, 1993; Suny–Martin, 2001; Savchenko, 2009 s. 83; Duncan, 2000; Bekus, 2010; Buhr-Shadurski-Hoffman, 2011.

¹⁶ Ilustrativní se jeví být statistika, podle níž v roce 1922 72 % členů komunistické strany tvořili etničtí Rusové, zatímco během následující dekády neruské zastoupení vyšplhalo na téměř 54 %, přičemž v Bělorusku byl zaznamenán signifikantní nárůst z 21 % na 60 % (srov. Suny, 1993).

¹⁷ Detailněji sovětský nation-building byl zpracován např. v Brubaker, 1996; Suny, 1993 a 2012); Suny–Martin, 2001; Motyl, 1995; Savchenko, 2009; Hirsch, 2005; Sakwa, 1998.

Výstižně evoluci vztahu mezi komunistickou doktrínou a kategorií nacionalismu mapuje W. Connor ve svém shrnutí národnostní otázky prizmatem marxisticko-leninské teorie (Connor, 1984).

¹⁸ Institut běloruské kultury (Inbélkult), výzkumná instituce kulturologického a etnografického zaměření, vznikl v sovětsizačním období. Později byl přejmenován na Národní Akademii (1922–1928). Sdružoval intelektuální „jádro“ běloruského národa, mezi jehož nejvlivnější představitele patřili i J. Kolas, Z. Bjadulja, M. Harecki, J. Kupala, akademik J. Karski a řada dalších stoupenců národního obrození, kteří se zasloužili o obohacení běloruského spisovného jazyka a popularizaci kulturního dědictví.

¹⁹ V souladu se Stalinovým přesvědčením o tom, že cesta směrem k socialismu nutně vyvolává odpor vykořisťovatelů, jenž bude dalším impulzem vyostření třídního boje (Stalin, 1951, s. 13 a 171).

²⁰ V této souvislosti se nabízí úvaha H. Arendtové o tom, že v intenci nastolení totalitního režimu musí být teror veřejnosti prezentován jako prostředek naplnění určitého ideologického cíle, jenž se začne těšit podpoře většinového obyvatelstva, ještě než se ona násilná metoda etabluje natrvalo (Arendt, 1951, s. 6).

- ²¹ Optikou kontroverzní knihy N. Stankeviče „Hledám člověka“ sovětský systém za vlády Lenina, Stalina či Chruščeva, z hlediska nezbytnosti kontinuity stávajícího modelu, postupoval zcela logicky, neboť pravidelné čistky a nepřetržité hledání nepřítele eliminovaly prostor pro vznik cizích ideologií a politických tendencí, zatímco se konstrukt „vyostření třídního boje“ projevil jako relevantní zdroj upevnění existujícího režimu (Stankevič, 2010, s. 158). Tudíž ono ambivalentní binární schéma operování s ideologickou „cizorodostí“ bytostně vyžadovalo antagonistický prvek, nepřítele, jelikož samotný fakt jeho nepřítomnosti v rámci identifikačního pole by mohl devalvovat komunistického poselství a s ním spojeného hodnotového paradigmatu, ovlivňuje společenskou stabilitu a sovětskou identitu per se.
- ²² Podrobněji o bolševické revoluci z r. 1917 viz např. Fitzpatrick, 2001.
- ²³ V jeho stati „Marxismus a národní otázka“ z let 1912–1913.
- ²⁴ Klíčová hrozba sovětské bezpečnosti a celistvosti, projev buržoazního nacionalismu a protipól proletářského internacionalismu, jehož vykořenění bylo postulováno jako prvotní cíl bolševické moci.
- ²⁵ V roce 1935 propagovaná idea přátelství mezi národy zčásti nahradila, resp. doplnila koncept bratrství coby stěžejní heslo 20. let, což mělo signalizovat rozplývání dosavadně výrazněji hierarchizovaného vztahu, jelikož přátelství podvědomě evokuje rovnost a solidaritu (srov. Suny–Martin, 2001; Suny, 2012).
- ²⁶ BSSR byla jedním ze zakládajících států OSN, disponovala vlastním zahraničně politickým aparátem (ministerstvem zahraničí) a vysílala stálého zástupce do OSN, UNESCO, Mezinárodní organizace práce, Světové zdravotnické organizace atd.
- ²⁷ Zdejší, místní.
- ²⁸ V rámci běloruštiny se vyčleňují tři velké skupiny dialektů (severovýchodní, jihozápadní, středo-běloruská nářečí) (srov. Michněvič, 1994).
- ²⁹ Tzv. nových, tj. současných nacionalistů.
- ³⁰ Někteří autoři tento model vidí jako duální asimilaci (Hirsch, 2005; Buhr-Shadurski-Hoffman, 2011).
- ³¹ Rusky „Родину“ a „Отечество“.

- ³² Diskurs „impéria“ v rámci sovětských studií se nejvíce popularizoval až po rozpadu SSSR. Většina badatelů zdůrazňuje imperiální charakter sovětského státu, kterému se na rozdíl Ruské říše podařilo vytvořit nadnárodní pouto mezi národnostními uskupeními. Náhled do aktuální debaty o sovětském impériu nabízí (Suny, 2012; Suny–Martin, 2001; Motyl, 2001).
- ³³ Více o sovětských státních svátcích a rituálech v Baiburin, 2012; Lane, 1981.
- ³⁴ Pozoruhodná se v této souvislosti jeví otázka W. Connora vztahující se k případnému Leninovu podceňování formy, jež zřetelně disponuje vlastním obsahem (Connor, 1984, s. 495).
- ³⁵ Podle logiky tzv. banálního nacionalismu M. Billiga.
- ³⁶ Prostřednictvím médií a kolektivních institucionálních struktur - pracovní prostředí, stranické organizace, komsomol, odbory, umění, kinematografii, literární tvorbu, atd.
- ³⁷ V Hofstedeho pojetí je kolektivní mentální program sociálním konstruktem, zděděnou představou o národním charakteru (srov. Hofstede, 2001).
- ³⁸ Komunistická strana Běloruska.
- ³⁹ Válečná léta 1941–1945 katastroficky dekonsolidovala a demoralizovala běloruský národ, stála život každého čtvrtého obyvatele a obrátila se v téměř nesnesitelnou tragédií pro Bělorusko, jehož území se transformovalo v jedno z centrálních dějišť válečných událostí se všemi z toho plynoucími následky: bezprecedentní partyzánskou válkou a národním odbojem. Pro běloruský nacionalismus první poloviny 20. století spolupráce některých jeho prominentů s nacisty znamenala odsunutí na okraj politického dění a do velké míry odůvodnila formování národního vědomí mimo nacionalistický diskurs, který byl ve veřejném povědomí asociován s nacismem.
- ⁴⁰ V této souvislosti je nutno dodat, že přirozené tendování k národnému, tj. běloruskému diskursu, charakteristické zejména pro běloruskou demokratickou opozici, se v oficiální rétorice současného autoritářského režimu diskredituje a znehodnocuje skrze účelovou asociaci s nacismem a odkazem na kolaborantský precedens z válečných let.

- ⁴¹ V rámci odvety nacistických okupantů za pomoc obyvatel Chatyně partyzánům byla vesnice 22. března 1943 vypálena. Na její likvidaci se podílely kárné jednotky 118. praporu nacistického Schutzmannschafu, zformovaného z větší části z kolaborantů ze západní Ukrajiny, bývalých válečných zajatců a dezertérů. Příběh Chatyně nebyl během 2. světové války v Bělorusku ojedinělý, ovšem stal se symbolem krutosti nacistů vůči civilnímu obyvatelstvu.
- ⁴² Více o perestrojce v (Lane, 1992; Marples, 2004; Holmes, 2013).
- ⁴³ Jak uvádí L. Timofejeva, jádrem národní ideje se stalo vlastní bydlení a zahrada, ovšem Gorbačovův slib jednou a navždy vyřešit naléhavou otázku bydlení se ukázal být další propagandistickou fikcí (Timofejeva, 2008, s. 57–60).

Tento článek vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu Institutu politologických studií Fakulty sociálních věd UK č. 263 507/2011 Současné formy vládnutí: národní, lokální a mezinárodní úroveň.

Literatura:

- ABDZIRALOVIČ, I. *Advečnym šljacham: dasljedziny bělaruskaga svetahljadu*. Miensk: Navuka i technika, 1993.
- ARENDT, H. *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt Brace & Company, 1951.
- BABKOU, I. Genealjegija belaruskaj idei: z lekcijau dlja Bělaruskaga Kalegijumu. *Arche Pačatak*, 2005, č. 3, s. 136–164.
- BACHTIN, M. M. *Voprosy literatury i estetiki*. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1975.
- BAIBURIN, A. Rituals of Identity: the Soviet Passport. In BASSIN, M.; KELLY, C. (eds.) *Soviet and Post-Soviet Identities*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. s. 91–109.
- BARBAŠIN, M. J. Sovětskost v etnosocialnom prostranstve: etničeskije i institucionalnye processy. *Politika i obščestvo*, 2013, roč. 3, č. 99, s. 368–372.
- BEKUS, N. *Struggle Over Identity: The Official and the Alternative „Belarusianness“*. Budapest: Central European University Press, 2010.
- BIROV, E. Pravoslavije i SSSR. *Vz.ru (online-vydání)*, 20. 11. 2013, <<http://vz.ru/opinions/2013/11/20/660481.html>> [18-6-2014].

- BIČ, M. V. *Bělaruskaje adradžennje u XIX-pačatku XX st. Histaryčnyja asablivasci, uzajemaadnosiny z inšymi narodami*. Miensk, 1993.
- BOBROVIČ, V. „Pėrevospitanije“ nacji (bělorusskaja model'). *Naše mněnie (online)*, <<http://nmnby.eu/news/analytics/159.html>> [18-6-2014].
- BOGDANOV, K. A. *Vox populi: folklornyje žanry sovětskoj kultury*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrjenije, 2009.
- BRUBAKER, R. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- BUHR, R., SHADURSKI, V., HOFFMAN, S. Belarus: an Emerging Civic Nation? *Nationalities Papers*, 2011, Vol. 39, No. 3, s. 425–440.
- CALHOUN, C. *Critical Social Theory: Culture, History, and the Challenge of Difference*. Malden: Wiley-Blackwell, 1995.
- CASTELLS, M. *End of Millennium. The Information Age: Economy, Society and Culture. Vol. III*. Oxford: Blackwell, 2010.
- ČERNJAVSKAJA, J. V. Na rendez-vous s epochoj: sovětskij intelligent v poiskach identičnosti. *Čelověk*, 2007, č. 5, s. 25–43.
- ČERNJAVSKAJA, J. V. *Ot „tutejšych“ - k nacji*. Minsk: FUAinform, 2010.
- ČERNJAVSKAJA, J. V. Samaja sovětskaja iz vsech sovětskich. *Něprikosnovennyj zapas*, 2011, roč. 4, č. 78.
- CONNOR, W. *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*. Princeton: Princeton University Press, 1984.
- DUBIN, B. „Krovavaja“ vojna i „vělikaja“ poběda. *Otěčestvėnnyje zapiski*, č. 5, <<http://www.strana-oz.ru/2004/5/krovavaya-voyna-i-velikaya-pobeda>> [18-6-2014].
- DUNCAN, P. *Russian Messianism: Third Rome, Revolution, Communism and After*. London & New York: Routledge, 2000.
- FITZPATRICK, S. *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in 1930s*. New York: Oxford University Press, 2000.
- FITZPATRICK, S. *The Russian revolution*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- GUDKOV, L. D. K probleme negativnoj identifikacii. *Monitoring obščestvennogo mněnja*, 2000, č. 5, s. 35–44.
- GUDKOV, L. D. Sovětskij čelovek v sociologii Jurija Levady. *Obščestvėnnyje nauki i sovrjemennost*, 2007, č. 6, s. 16–30.
- HIRSCH, F. *Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*. Ithaca: Cornell UD, 2005.
- HOFSTEDE, G. H. *Culture's Consequences: Comparing values, behaviour, institutions, and organizations across nations*. Thousand Oaks: Sage Publications, 2001.

- HOFSTEDE, G. H., HOFSTEDE, G. J., MINKOV, M. *Cultures and Organizations: Software of the Mind. Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival*. New York: McGrawHill, 2010.
- IOFFE, G. Understanding Belarus: Questions of Language. *Europe-Asia Studies*, 2003, Vol. 55, No. 7, s. 1009–1047.
- IOFFE, G. Geostrategic Interest and Democracy Promotion: Evidence from Post-Soviet Space. *Europe-Asia Studies*, 2013, Vol. 65, No. 7, s. 1255–1274.
- IONIN, L. G. Identifikacija i inscenirovka (k teorii sociokulturnych izmenenij). *Sociologičeskije issledovanija*, 1995, č. 4, s. 3–14.
- IVIN, A. A. *Filosofija istorii: kollektivistikoje (zakrytoje) obščestvo*. Moskva: Gardariki, 2000.
- JERASOV, B. S. *Sravnitel'noje izučenie civilizacij*. Moskva: Aspekt Press, 1998.
- KASPE, I., KASPE, S. Posle bitvy - strana. Nation-building i naši nejšebildery. *Ně-prikosnovennyj zapas*, roč. 6, č. 50, <<http://magazines.russ.ru/nz/2006/50/ka3.html>> [18-6-2014].
- KAZAKEVIČ, V., KAZAKEVIČ, A. Da problemu genezisu bělaruskaj identyčnas-ci. *Palityčnaja sfera*, 2006, č. 6, s. 19–26.
- KERIMOV, D. A. *Konstitucija SSSR i razvitiye politiko-pravovoj teorii*. Moskva: Mysl', 1979.
- KEROV, V. V. (ed.) *Istorija v XXI veke: istoriko-antropologičeskij podchod v prepodavanii i izučanii istorii čelovečestva*. Moskva: Moskovskij obščestvennyj naučnyj fond, 2001.
- KIRMEL, N. O mjentalitěte bělorusov i russkich. *Fond strategičeskoj kultury (online)*, 08.10.2010, <<http://www.fondsk.ru/news/2010/10/08/o-mentalitete-belorusov-i-russkich-530.html>> [18-6-2014].
- KORJAKOV, J. B. *Jazykovaja situacija v Bělorussii i tipogija jazykovych situacij*. Moskva: Moskovskij Gosudarstvennyj Universitet im. M. V. Lomonosova, 2002.
- KOVKJEL, I. I., JARMUSIK, E. S. *Istorija Bělarusi: s drjevnějšich vremen do našego vremeni*. Minsk: Averserv, 2010.
- KOZLOVA, N. N. *Sovětskije ljudi. Sceny iz istorii*. Moskva: Evropa, 2005.
- KRAVCOV, O. *Bělarus dolžna byt' i dolžna byt' vseгда*. 2012, <<http://inbelhist.org/?p=2403>> [18-6-2014].
- KRJAT, D., KIRILENKO, I. Čto takoje razumnaja integracija. *Sovětskaja Bělorussija*, 26. 7. 2012, <<http://www.sb.by/post/134177/>> [18-6-2014].
- LANE, D. *Soviet Society Under Perestroika*. London & New York: Routledge, 1992.
- LANE, D. Identity Formation and Political Elites in the Post-Socialist States. *Europe-Asia Studies*, 2011, Vol., 63, No. 3, s. 925–934.

- LAPIN, N. I. Antroposocijetalnjy podchod. *Žurnal sociologii i socialnoj antropologii*, 2006, roč. 9, č. 3.
- LAZAREVIČ, A. *Sovětija: razmyšlenija o proishoždenii, istorii i buduščem sovětskoj civilizacii, o jeje nyněšněm krizise i putjach vychoda iz něgo*, 2001, <http://technocosm.narod.ru/k2f/Sovietia_toc.htm> [18-6-2014].
- LENIN, V. I. *Polnoje sobranije sočiněnij. 53 dílů*. Moskva: Izdatělstvo političeskoj literatury, 1976.
- LEVIN, M. *Sovětskij věk*. Moskva: Evropa, 2008.
- LURJE, S. V. *Istoričeskaja etnologija*. Moskva: Aspekt Press, 1997.
- LYČ, L. *Varyjacyi na nacyjanalnuju temu*. Minsk: Knigazbor, 2011.
- MALACHOV, V. S. *Skromnoje obajanie rasizma i drugije statji*. Moskva: Modest Kljerov, Dom intelektualnoj knigi, 2001.
- MALTE, R. *Sovětskije massovyje prazdniki*. Překlad z něm. V.T. Altuchova. Moskva: ROSSPEN, 2009.
- MACKEVIČ, V., JEGOROV, A., VODOLOAŽSKAJA, T. *Stanovlenije nacji v Bělarusi: od poddanstva k graždanstvu. Zametki k koncepcii graždanskogo obrazovaniya v Bělarusi*. Minsk: ISI-AGT, 2008.
- MACKEVIČ, V. (ed.) *Desovětizacija v kontextě transformacii bělarusskogo obščestva (sbornik statěj)*. Vilnius: Centr jevropejskoj transformacii, 2001.
- MACKEVIČ, U. *Bělarusizacija: ramki i zmjastnounaje napujněnně. Histaryčnaaja determinacyja*, 22.11.2013, <<http://cet.eurobelarus.info/ru/news/2013/11/25/videozapis-mezhdunarodnoy-konferentsii-po-problemam-belarusizatsii-minsk-22-11-2013.html>> [18-6-2014].
- MARKAVA, A. Bělarusy jak nacyja? „Epizod bělarusizacyi“ 20-ch gg. XX st. i pytaně nacyjanalnaj identyčnasci. In *The First International Congress of Belarusian Studies: Working Papers*, 2012, Vol. 1, s. 171–175.
- MARKOV, B. V. *Chram i rynok. Čelovek v prostranstve kultury*. Petrohrad: „Aleteja“, 1999.
- MARPLES, D. *Belarus: A Denationalized Nation*. Canada: Harwood Academic Publishers, 1999.
- MARPLES, D. *The collapse of the Soviet Union: 1985–1991*. Longman: 1st ed. Harlow, 2004.
- Matěrialy Plenuma Centralnogo Komitěta KPSS, 14–15 ijuņa 1983 g.* Moskva: Politizdat, 1983.
- Matěrialy XXVI sjezda KPSS*. Moskva: Politizdat, 1981.
- MICHNĚVIČ, A. J. (ed.) *Bělaruskaja mova: A-Ja: Encykłapedyja*. Minsk: BěEn, 1994.

- MILINKEVIČ, A. Bělarus - ispytanie nězavisimostju. *Russkij vopros*, 2007, č. 1, <<http://www.ruskiivopros.com/index.php?pag=one&id=18&kat=5&csl=1>> [18-6-2014].
- MILLS, C. W. *The Sociological Imagination*. London: Oxford University Press, 1959.
- MISES, L. *Theory and History: An Interpretation of Social and Economic Evolution*. Yale: Yale University Press, 1957.
- MEDUŠEVSKIJ, A. N. Stalinizm kak model' socialnogo konstruirovanija: k zaveršeniju naučno-izdatělskogo projekta. *Rossijskaja istorija*, 2010, č. 6, s. 3–29.
- MOSCOVICI, S. *Social Representations. Explorations in Social Psychology*. Cambridge, UK: Polity Press, 2000.
- MOTYL, A. J. *Thinking theoretically about Soviet nationalities: history and comparison in the study of the USSR*. New York: Columbia University Press, 1995.
- MOTYL, A. J. *Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires*. New York: Columbia University Press, 2001.
- NĚVEŽIN, V. A. „Za russkij narod!“ Prijem v Kremle v česť komandujuščich vojskami Krasnoj armii 24 maja 1945 goda. 2005, *Nauka i žizň (online)*, roč. 5, <<http://www.nkj.ru/archive/articles/527/>> [18-6-2014].
- NIKOLJUK, S. V poiskach iděologii, sposobnoj splotiť raskolotoje obščestvo. *Inbelhist.org*. 4. 11. 2012, <<http://inbelhist.org/?p=2427>> [18-6-2014].
- PANTIN, V. I. Roľ samoidentifikacii v političeskom razvitii sovremennyh obščestv. *Polis*, 2008, č. 3, s. 29–40.
- PAZŇAK, Z. *Nacyjanalnyja kaštounasci (vybranyja artykuly)*. Warszawa – New York: Bělaruskija Vědamasci, 2009.
- PERSHAI, A. Questioning the Hegemony of the Nation State in Belarus: Production of Intellectual Discourses as Production of Resources. *Nationalities Papers*, 2006, Vol. 34, s. 35.
- PERSHAI, A. Localness and Mobility in Belarusian Nationalism: the Tactic of Tu-teishašć. *Nationalities Papers*. 2008, Vol. 36, No. 1, s. 85–103.
- PIČETA, V. I. *Bělorusskij jazyk kak faktor nacionalno-kulturnyj*. Minsk: „Navuka i tehnika“, 1991.
- POLONSKY, A. *Politics in Independent Poland, 1921–39*. Oxford: Oxford University Press, 1972.
- POPOV, M. E. *Antropologija sovětskosti (filosofskij analiz)*. Autoreferát disertačnı práce podle VAK 09.00.13, Stavropolská státnı univerzita, Ruská federace.
- Postanovljenije Ck Kpss Ot 19 Fjevralja 1982 Goda (1982): *O 60-oj godovščině obrazovanija Sojuza Sovětskich Socialističeskich Respublik*. Moskva: Politizdat.

- Programma Kommunističeskoj partiji Sovětskogo Sojuza* (1974). Moskva: Politizdat. <http://leftinmsu.narod.ru/polit_files/books/III_program_KPSS_files/III_program_KPSS.htm> [18-6-2014].
- RAMZA, T. Trasjanka: nacionalno-precedentnyj fenomen „ključevoje slovo tēkuščego momenta?“ *Bělaruskaja dumka*, 2010, roč. 7.
- Regnum. ru (2013): *Kurgiňan oformil upravljajemyj mirovoj chaos v formulu iz pja-ti „Č“*, 27. 5. 2013, <<http://www.regnum.ru/news/polit/1663822.html>> [18-6-2014].
- ROVDO, V. *Nacionalnaja ideja kak faktor stanovlenija graždanskogo obščestva Bělarusi*, <http://community.livejournal.com/idea_by/1551.html>; <http://community.livejournal.com/idea_by/1919.html> [18-6-2014].
- RYKLIN, M. K. *Prostranstvo likovanija. Totalitarism i različije*. Moskva: Logos, 2002.
- SAHANOVIČ, H., ŠYBIEKA, Z. *Dějiny Běloruska*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 2006.
- SAKWA, R. *Soviet politics in perspective*. London: Routledge, 1998.
- SAVCHENKO, A. *Belarus: A Perpetual Borderland*. Brill Academy Pub., 2009.
- SMIRTJUKOV, M. S., BOGOLJUBOV, K. M. *Konstitucija obščėnarodnogo gosudarstva*. Moskva: Izdatělstvo političeskoj literatury, 1978.
- ŠEVCOV, J. *Objediniennaja nacija. Fenomen Bělarusi*. Moskva: Evropa, 2005.
- ŠIMOV, V. V. Vozmožno li gosudarstvo-nacija na postsovětskom prostranstve? *Bělaruskaja dumka*, 2007, roč. 7, s. 135–142.
- ŠIMOV, V. V. Bělarus' kak postimperskoje prostranstvo. In ČASNOUSKI, M. E. (ed.) *Vučonyja zapiski Breskaga dzjaržaunaga universiteta imja A.S.Puškina*, 2011, roč. 7, č. 1, s. 22–32.
- ŠYBIEKA, Z. *Narys historii Bělarusi (1795-2002)*. Miensk: Encykłapedyks, 2003.
- ŠYBIEKA, Z. Novaja I novějšaja istorija Bělarusi: važnějšije sobytija I osnovnyje tendenciji. *Russkij vopros (online)*, 2007, č. 2, <<http://www.russkiiivopros.com/index.php?page=one&id=73&kat=5&csl=19>> [18-6-2014].
- SLUKA, A. G. *Nacyjanalnaja ideja*. Minsk: RIVŠ, 2008.
- SMALJANČUK, A. *Pamiž krajevascju i nacyjanalnaj idejaj: Polski ruch na bělaruskich i litouskich zemljach*. Garadña: Bělaruskaje Histaryčnaje Tavarystva, 2001.
- SMIRNOV, G. L. *Sovětskij čelovek. Formirovanije socialističeskogo tipa ličnosti*. Moskva: Izdatělstvo političeskoj literatury, 1980.
- SMIRTJUKOV, M. S., BOGOLJUBOV, K. M. *Konstitucija obščėnarodnogo gosudarstva*. Moskva: Izdatělstvo političeskoj literatury, 1978.
- SMOLIN, O. N. *Političeskij process v sovremennoj Rossiji: učebnoje posobije*. Moskva: Prospekt, 2006.

- SMOLINA, N. S. *Sovětskoje/postsovětskoje kak objekt socialno-filosofskogo analiza: problematizacija kollektivnoj identičnosti*. 2009, Autoreferát disertační práce podle VAK 09.00.11, Uralská státní univerzita im. A. M. Gorkogo, Jekatěrinburg (Rusko).
- SNYDER, T. *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999*. New Haven&London: Yale University Press, 2003.
- SOKOLOV, S. V. *Socialnaja filosofija*. Moskva: Uniti-Dana, 2003.
- SOROKIN, P. A. *Society, Culture, and Personality: Their Structure and Dynamics*. New York: Haprer & Brothers, 1947.
- SOROKIN, P. A. Golod i ideologija obščestva. *Ekonomist*, 1922, roč. 4–5, s. 3–32.
- STALIN, I. V. Objediněnnij plenium CK I CKK VKP(b). In STALIN, I. V. *Sočiněnija v 13 tomach, t. 13*. Moskva: Gospolitizdat, 1946–1951.
- STALIN, I. V. *Sočiněnija v 13 tomach. 13 dílů*. Moskva: Gospolitizdat, 1951.
- STANKĚVIČ, N. I. *Išču čelověka*. Doněck: Kaštan, 2010.
- SUNY, R. G. *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*. Stanford: Stanford University Press, 1993.
- SUNY, R. G., MARTIN, T (eds.) *A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*. New York: Oxford University Press, 2001.
- SUNY, R. G. The Contradictions of Identity: Being Soviet and National in the USSR and After. In BASSIN, M., KELLY, C. (eds.) *Soviet and Post-Soviet Identities*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. s. 17–36.
- SZTOMPKA, P. *Socjologia: analiza spoleczenstwa*. Krakov: Znak, 2012.
- TARAS, A. E. (ed.) *Istorija imperskich otnošenij*. Minsk: FUAinform, 2010.
- TARAS, A. E. Etničeskij bělorusskij nacionalism isčerpal svoj resurs. *News. 21.by*, 10. 8. 2012, <<http://news.21.by/?s=176>> [18-6-2014].
- TIMOFJEJEV, I. N. Rossijskaja političeskaja identičnost skvoz prizmu interpreta-ciji istoriji. *Věstnik MGIMO*, 2010, č. 3, <http://www.perspektivy.info/history/rossijskaja_politicheskaja_identichnost_skvoz_prizmu_interpretacii_istorii_2010-10-01.htm> [18-6-2014].
- TIMOFJEJEVA, L. N. Raspad graždanskij identičnosti načalsja raňše razvala SSSR. In JAKUNIN, V. I. (ed.) *Model' „suverennoj demokratii“ v Rossii: čto za kadrom?* <[http://problemanalysis.ru/Gos9\(14\).pdf](http://problemanalysis.ru/Gos9(14).pdf)> [18-6-2014].
- TIŠKOV, V. Rossijskij narod i nacionalnaja identičnost. *Rossija v globalnoj politike*, č. 4, červenec–srpen 2008, <http://www.globalaffairs.ru/number/n_11152> [18-6-2014].
- TOKŤ, S. M. Rossijskaja imperija i jeje politika na bělorusskich zemljach v XIX-načale XX vv. v sovremennoj bělorusskoj istoriografii. In DOLBILOV, M. D.,

- MILLER, A. I. (eds.) *Zapadnyje okrajiny Rossijskoj imperii*. Moskva: Novoje litěraturnoje obozrenije, 2007.
- TOLSTYCH, V. I. *Obraz žizni: poňatije, realnost, problemy*. Moskva: Izdatělstvo političeskoj literatury, 1975.
- TROFIMOV, A. „Sovětskij projekt“ v istoričeskom samosoznanii sovremennoj Rossii. *Russkaja narodnaja linija* [online], 3. 5. 2012, <http://ruskline.ru/analitika/2012/05/03/sovetskij_proekt_v_istoricheskom_samosoznanii_sovremennoj_rossii/> [18-6-2014].
- VIŠNĚVSKIJ, A. G. *Serp i rubl: konservativnaja modenizacija v SSSR*. Moskva: OGI, 1998.
- WILSON, A. *Belarus: The Last European Dictatorship*. New Haven – London: Yale University Press, 2012.
- ŽARKOVA, G. V. *Duchovnyj sklad russkogo naroda kak faktor civilizacionnyh processov v obščestve*. Autoreferát disertační práce podle VAK 09.00.11 obhájené v Saratově (Ruská federace), <<http://www.dissercat.com/content/dukhovnyj-sklad-russkogo-naroda-kak-faktor-tsivilizatsionnykh-protsessov-v-obshchestve>> [18-6-2014].

Kontakt na autorku příspěvku:

Mgr. Liudmila Volakhava
Institut politologických studií
Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze
U Kříže 8
158 00 Praha 5 – Jinonice
e-mail: liudmila.volakhava@fsv.cuni.cz